

GOMBAU DE BESORA, EL SENYOR DEL VALLÈS. DEL SERVEI COMTAL A LA CREACIÓ DE PATRIMONIS NOBILIARIS A LA CATALUNYA POSTCAROLÍNGIA

JAUME VILAGINÉS SEGURA¹
Societat Catalana d'Estudis Històrics

Article lliurat el 19 de desembre de 2022. Acceptat el 9 de juliol de 2023

RESUM

Gombau de Besora va ser un dels personatges més destacats dels comtats catalans a la primera meitat del segle XI. Ell va ser un dels *primates palatii* dels comtes de Barcelona Ramon Borrell i Ermessenda, i un ferm defensor de la comtessa Ermessenda en el llarg període de govern d'aquesta. En contrapartida, Gombau va rebre dels seus sobirans nombroses possessions fiscals que el van convertir en un poderós potentat. El nucli més important de les seves possessions es trobava al Vallès, en els feus fiscals de Montbui i de Montornès del Vallès (Palaudalmanla). També va ser el patró del monestir de Sant Miquel del Fai, que va fundar i al qual va dotar d'abundants possessions. Gombau va convertir els dominis que va rebre dels comtes en un important patrimoni personal que va llegar a la seva filla, Guisla, i al seu gendre, Mir Geribert. Gombau de Besora és un bon exemple de la creació d'un extens patrimoni personal, a través de la disposició de béns públics.

PARAULES CLAU

Magnat, comtats catalans, feu fiscal, castell termenat, vicari, patró, justícia medieval.

1. E-mail: jvilagin@xtec.cat

**Gombau de Besora, the lord of El Vallès.
From county service to the creation of noble inheritance
in post-Carolingian Catalonia**

ABSTRACT

Gombau de Besora was one of the most outstanding figures of the Catalan counties in the first half of the 11th century. He was one of the *primates palatii* of the counts of Barcelona Ramon Borrell and Ermessenda and a firm defender of countess Ermessenda during the lengthy period of her governance. As compensation, Gombau received numerous fiscal tenures from his sovereigns that made him a powerful potentate. The largest centre of his tenures were found in El Vallès, around his fiscal fiefs of Montbui and Montornès del Vallès (Palaudalmanla). He was also the patron of the monastery of Sant Miquel del Fai, which he founded and provided with extensive properties. Gombau turned the domains he received from the counts into a large personal patrimony that was inherited by his daughter, Guisla, and his son-in-law, Mir Geribert. Gombau de Besora is a good example of the creation of an extensive personal patrimony, through the disposition of public assets.

KEYWORDS

Magnate, Catalan counts, fiscal fief, castle barony, patron, medieval justice.

I. INTRODUCCIÓ

L'any 1018 l'abat i bisbe Oliba, a prec de la comtessa Ermessenda de Barcelona, va cedir l'autoritat sobre la parròquia de Torelló a Gombau de Besora.² L'escriptura, Guibert, no va escatimar adjectius elogiosos als protagonistes de la donació: Ermessenda, la comtessa, va ser descrita com a «excel·lentíssima i culta», i el bisbe-abat era «venerable i gloriós». Per la seva part, Gombau va ser definit de *viro magnifico*. Els elogis van ser administrats amb sàvia coherència per Guibert, segons la posició política i social de cadascun dels personatges. A Gombau li va adjudicar la condició de magnífic, que el situava en un lloc privilegiat dintre de

2. DACVic, 795 (1018).

l'elit social dels comtats que regia la comtessa Ermessenda. Gombau de Besora va rebre la parròquia de Torelló per intercessió de la mateixa comtessa. La generositat d'ella envers Gombau s'havia donat en altres ocasions. En una d'aquestes, amb el seu espòs, el comte Ramon Borrell, van concedir-li un ampli alou al lloc del Fai, perquè hi fundés un monestir, el que seria el monestir de Sant Miquel del Fai.³

Gombau de Besora va ser un personatge cabdal de l'entorn polític de la comtessa, en el qual també destacaren l'abat Oliba de Vic, el primer senescal Amat Elderic, el bisbe Pere de Girona, Guillem de Muntanyola i el jutge Ponç Bonfill Marc (Abadal, 1986: 206-208; Pladevall, 1975: 40-41, Bonnassie, 1981, II: 92-94 i Aurell, 1998: 217-218). Gombau va ser fidel a la comtessa en el llarg període en què aquesta va governar i també va estar al costat dels comtes que van compartir amb ella el poder, Ramon Borrell, Berenguer Ramon I i Ramon Berenguer I. Va formar part del grup de *primates* del comtat i el seu paper com a conseller li va reportar una posició social i econòmica preeminent. La memòria com a personatge destacat va perdurar. Un segle més tard, quan el compilador dels usatges va justificar la proclamació del nou codi jurídic, detallava la llista de «magnats» que van donar el vistiplau a la iniciativa que partia del comte Ramon Berenguer I i la comtessa Almodis. El primer que hi apareix és Gombau de Besora (Bastardas, 1984, p. 52).

La figura de Gombau de Besora no ha passat per alt a la historiografia, que sempre li ha adjudicat un paper important en la història política de la primera meitat del segle XI. De tota manera, no se li ha dedicat cap estudi monogràfic. En tot cas, les extenses mencions han donat peu a un coneixement força ampli de la seva família i la seva vida. Qui ha dedicat més espai a la figura de Gombau de Besora és Antoni Pladevall, en els seus articles sobre la comtessa Ermessenda i, especialment, sobre el monestir del Fai (Pladevall, 1962 i Pladevall, 1975). Antoni Pladevall va basar parcialment la recerca sobre el monestir del Fai en els documents publicats per Benjamin Guérard del cartulari de l'abadia de Sant Víctor de Marsella (Guérard, 1857: p. 511-524). Les fonts documentals recopilades en el fons que sobre el monestir hi ha en l'esmentat cartulari donen informacions valuoses per entendre el personatge: sobre la seva relació amb el monestir i sobre el seu patrimoni i la seva persona, especialment a través del testament que va

3. CCar, VII, 1407 (997).

dictar l'any 1041. Altres estudiosos que han tractat la figura de Gombau han estat Ramon d'Abadal en el seu estudi sobre l'abat Oliba (Abadal, 1986), Anselm Maria Albareda, en el treball que va fer sobre la família de l'abat Oliba (Albareda, 1972), Anscari Manuel Mundó, en l'estudi sobre la identificació del germà de Gombau, Oliba, com a bisbe d'Elna (Mundó, 1960), Santiago Sobrequés, en el monogràfic sobre els grans comtes de Barcelona (Sobrequés, 1985) i finalment Pierre Bonnassie, en l'estudi sobre l'adveniment de la societat feudal a la Catalunya comtal (Bonnassie, 1981, II).

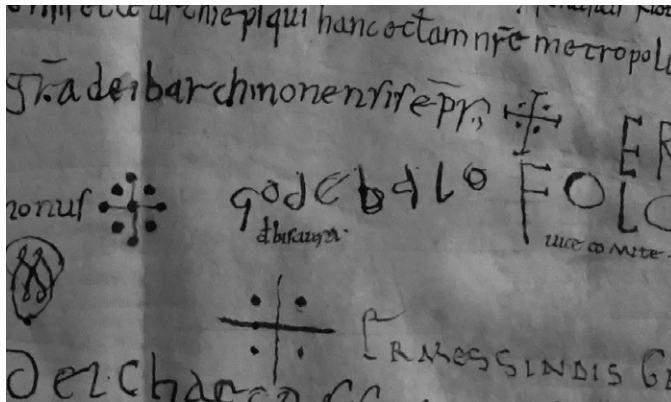


Figura 1. Signatura autògrafa de Gombau de Besora, que apareix en l'acta de consagració de la catedral de Vic (1038).

Font: Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic.

En aquest article analitzarem el personatge de Gombau de Besora. Estudiarem el seu paper com a membre de l'elit política del comtat, com a gestor de béns fiscals i com a potentat que va acumular un ampli patrimoni personal. La figura de Gombau ens permetrà comprovar com es va formar la base patrimonial de la nova aristocràcia dels comtats que depenien dels comtes de Barcelona. La creació del nou ordre social que anomenem societat feudal es va donar per l'acció de la nova aristocràcia, els membres de la qual van acumular un gran poder econòmic i social en el llarg període de govern de la comtessa Ermessenda, i també per l'acció de les famílies de *militēs*, que formaven els exèrcits de l'alta noblesa. La figura de Gombau de Besora ens permetrà observar com es va generar el poder d'un dels *magnates*, el grup social privilegiat que serà un dels pilars del nou ordre, institucionalitzat pels Usatges. Entre ells destacava una nova elit formada pels *primates* del

comtat, que el comte Ramon Borrell i la comtessa Ermessenda reconeixien com el grup selecte del seu entorn polític. D'entre aquest grup apareixeran les principals famílies nobiliàries de la Catalunya medieval.

L'anàlisi de la figura de Gombau de Besora i la creació del seu poder patrimonial ens permetrà entendre d'una altra manera la crisi provocada per Mir Geribert cap a mitjan segle XI. La revolta protagonitzada per Mir Geribert, que ha estat ben estudiada,⁴ es basava en gran part en el poder patrimonial que Mir va rebre de Gombau de Besora, sobretot en el territori del Vallès, a través del casament que va fer amb la filla d'aquest, Guisla. La nova mentalitat que mostra Mir a través dels seus actes anava més enllà de la simple insubordinació. L'autoproclamació com a *princeps* d'Olèrdola portava a qüestionar la sobirania del comte de Barcelona sobre els territoris que controlava.⁵ L'herència de l'anterior comte, Berenguer Ramon I, concedia la marca del Penedès a Sanç, el germà de Ramon Berenguer I; aparentment el Penedès esdevenia un territori separat de la resta del comtat. Aquesta circumstància va facilitar les pretensions de l'ambiciós Mir Geribert, que tenia amplis dominis en el Penedès (Sobrequés, 1985: 40; Bonnassie, 1981, II: 88). Però, el poder de Mir radicava en gran part en el Vallès, on el seu sogre va acumular unes possessions molt extenses, basades en un gran patrimoni personal i, sobretot, en dominis fiscals. La capacitat de contendir que va manifestar Mir Geribert es basava en gran part en l'herència que va rebre de Gombau. Veurem com els pactes que van atenuar les seves pretensions demostren que la clau de la seva sedició van ser els feus fiscals que havien pertangut a Gombau (inclòs el castell de Montbui) i que el comte reclamava que tornessin sota control de la seva autoritat. El comte donava per fet que els dominis de Mir al Penedès quedessin a mans d'ell i dels seus hereus, els

4. Entre les obres en què es tracta la figura de Mir Geribert i la revolta feudal que va liderar, es poden citar M. MILÀ I FONTANALS (1868), «Apuntes históricos sobre Olèrdula», a *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. II, p. 505-528; F. CARRERAS I CANDI, «Lo Montjuich de Barcelona», a *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (1901), vol. VIII, p. 195-451; R. PLANES (1970), *Mir Geribert, príncep d'Olèrdola*, Barcelona, Rafael Dalmau editor; J. SOBREQUÉS (1985), p. 43-59; P. BONNASSIE (1981), II, p. 85-104; J. M. SALRACH (1987), p. 312-317; J. M. SALRACH (2013), p. 227-231; R. LLUCH (2018), p. 793-820 i J. E. RUIZ-DOMÈNEC (2006).

5. Sobre el títol de príncep d'Olèrdola que s'atribuïa Mir Geribert, Milà i Fontanals, que cita Jaume Pascual: M. MILÀ I FONTANALS, «Apuntes históricos sobre Olèrdula», a *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (1868), vol. II, p. 520; i Villanueva: J. VILLANUEVA (1821), *Viage literario a las iglesias de España*, vol. VII, València, p. 163.

Sant Martí. Així doncs, la figura de Gombau i el poder que va acumular també serviran per entendre la turbulenta història de meitat del segle XI i l'adveniment de l'estat feudal de Ramon Berenguer I.⁶

2. EL PARE, ERMEMIR, I EL CASTELL DE BESORA

Gombau rebia el *cognomen* de Besora. Com començava a ser habitual en la seva generació, molts potentats acompanyaven el seu nom amb el del castell primigeni o més rellevant dels seus dominis (Morsel, 2008: 122). L'apel·latiu d'un indret (un castell, principalment) servia com a element referencial, permetia identificar la persona i donava continuïtat dinàstica. Abans, el castell de Besora havia estat en mans del seu pare, Ermemir de Besora, que va ser vicari (*vicarius*) del mateix: *Ermemirus vicarius Bisauensis* (981).⁷ Això vol dir que exercia una funció en el govern dels comtats, la de delegat del comte, i que tenia com a referent el *castrum* de Besora. En la documentació, la relació de Gombau amb el seu pare sovint queda ressaltada, com no deixava de ser també normal a l'època. La filiació paterna quedava fixada en la nomenclatura personal per ajudar a distingir les persones i com a primer pas en el desenvolupament de les dinasties familiars. Així, trobem el nom d'Ermemir com a cognom o com a referent familiar durant gran part de la vida de Gombau: *Gondebaldus prolis Ermemiri* (997), *Gondeballo filium condam Ermemiro* (1000), *Gondeballo filio qui fuisti Ermemiri*

6. El testament de Mir Geribert (DACBsXI, 1014; 1060) no esmenta el patrimoni que va rebre, juntament amb la seva esposa Guisla, del seu sogre. Tampoc ho fa el de Guisla, més tard (DACBsXI, 1456; 1085). La disputa, i posterior pacte, amb el comte Ramon Berenguer I i la comtessa Almodis (JUCAME, 330, 1058), es va centrar especialment en els abusos comesos sobre les franqueses del Vallès i en l'ús arbitrari del castell de Montbui, i va acabar amb la restitució dels béns fiscals. El compromís signat per les dues parts establia que la possessió del castell havia de passar a un dels fills, previ jurament de fidelitat. Així devia passar, perquè Arnau de Sant Martí i després descendents seus van exercir la senyoria sobre el castell termenat i el feu de Montbui (*Castells catalans*, 1969, p. 190-191). Una lectura limitada del testament de Mir fa que la mirada de l'historiador se centri en les terres del Penedès, quan es busca el poder territorial en què se sustentava Mir Geribert (Planes, 1970, nota 4). Però el patrimoni que pretenia manar Mir també era el que tenia Gombau en el Vallès. L'esforç del comte va ser que Mir reconegués que el feu de Gombau li pertanyia: *Et comes predictus respondit quod ipse nichil voluisset de alodio predicti Mironis nec de suis chastris, set solum directum fecisset illi de predictis querelis et de predicto suo fevo quem tenuit Gondeballus.*: JUCAME, 330 (1058).

7. CCar, IV, 1353 (981).

bisorensis (1018), encara l'any 1044 era *Gondebaldus Ermemiri* i l'any 1075 la seva filla Ermessenda s'hi refereix com a *Gondeballi Ermemiri*.⁸ La figura del vicari Ermemir devia ser prou destacada perquè la seva memòria quedés reflectida en el cognom del seu fill fins i tot després de la mort d'aquest, alternant-se amb el nom toponomàstic del castell de Besora.

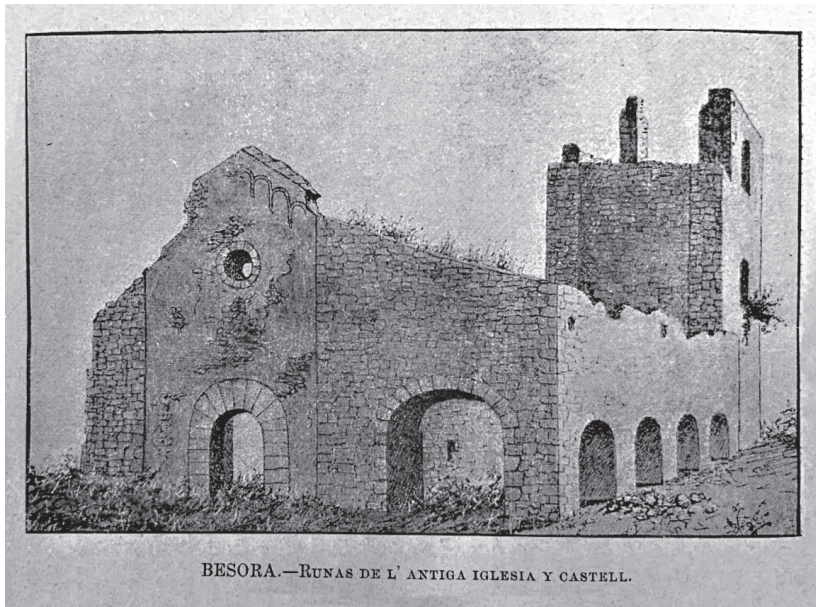


Figura 2. El castell de Besora i l'església de Santa Maria segons Francesc Carreras Candi. Font: F. CARRERAS CANDI (1892), *Lo castell de Besora. Recull de notes y documents à ell referents*, Barcelona, Estampa la Il·lustración, p. 41.

Com hem dit, Ermemir va ser vicari del comte de Barcelona. La figura del *vicarius* corresponia a un funcionari que exercia per delegació el poder comtal (Abadal, 1986b: 218; Lalinde, 1966: 46-56; Bonnassie, I, 1979: 151; Sabaté, 1997: 89 i Martí, 2022: 247-250). Els vicaris van acabar tenint una adscripció territorial on exercien la seva funció. Així doncs, Ermemir era *vicarius bisorensis* (del castell de Besora). Per a Pierre Bonnassie el vicari estava relacionat des de l'inici amb un *castrum*. En canvi, Jesús Lalinde considerava que els vicaris en un principi

8. CCar, VII, 1383 (997); JUCAME, 136 (1000); DACBsXI, 301 (1018); CSVMa, 1045 (1044) i BACH (1996-1997), doc. 91 (1075).

no es vinculaven amb cap territori i que amb el temps el comte els hi va adjudicar (Lalinde, 1966: 49-50); de manera anàloga, li va passar a la figura del vescomte (Dolset, 2008). De totes les mencions de vicaris fins a finals del segle x, només en un cas el càrrec anava associat a un territori, el del jutge Guifré, que l'any 999 era mort i se'l recordava per haver estat *vicarius Nespulensis territorio*.⁹ La idea del vicari sense adscripció territorial permetria contemplar la possibilitat que l'any 979, en el moment en què el comte Borrell II va cedir el castell de Cabra del Camp a Ervigi, signés un *Erimiri vicarius* que podia haver estat perfectament el pare de Gombau. Un vicari sense funcions limitades a un territori podia acompanyar el comte a un territori molt allunyat d'on ell, poc després, rebria les atribucions vicarials.

Malgrat això, els vicaris es movien per un territori concret, com era el cas d'El·leamar, que coneixem perquè va fer diverses compres entre 969 i 980 en el terme de Terrassa.¹⁰ D'entre la documentació relacionada amb El·leamar hi ha la compra d'una propietat que s'associava amb el pagament de la pena per un assassinat, que podia haver sentenciat el vicari, actuant com a jutge.¹¹ També Sendred i els seus descendents van ser vicaris i van tenir una activitat important en la marca penedesenca (Martí, 2017). Ell i el seu fill, Ènec Bonfill, demostren el paper polític destacat que podien assolir els vicaris. Tots dos van protagonitzar expedicions diplomàtiques davant les autoritats musulmanes en nom del comte de Barcelona. També van acumular un patrimoni considerable i reproduïen el model de la família Besora: grans propietaris amb una influència social i política notable. Aquest seria el prototip de personatges que van esdevenir vicaris, sobretot a partir de la seva difusió, coincidint amb la darrera època del segle x i l'inici del segle xi (Martí, 2022: 248-250). L'associació amb un castell i els drets jurisdiccionalmentals que hi anaven vinculats en el seu terme (*castrum*) no apareix en cap altre cas que no sigui el d'Ermemir de Besora. És entrat el segle xi quan el càrrec vicarial, que ja esdevé més una condició que una funció, s'associa a un castell, com en el cas del vicari Seniofred de Rubí: *Procere nostro Seniofredo Rio Rubens... noster vicarius* (1017).¹² Altres exemples de vicaris associats a *castra* durant el segle xi són

9. CCar, IV, 1825 (999).

10. CCar, VII, 551 (969); CCar, VII, 552 (969); CCar, VII, 732 (980). També probablement es tractava del mateix personatge: CCar, VII, 553 (969); CCar, VII, 557 (969); CCar, VII, 562 (970); CCar, VII, 564 (970); CCar, VII, 586 (971); CCar, VII, 646 (975) i CCar, VII, 662 (976).

11. CCar, VII, 562 (970): *Pro ipso omicidio de Seniuldo*.

12. JUCAME, 174 (1017).

GOMBAU DE BESORA, EL SENYOR DEL VALLÈS

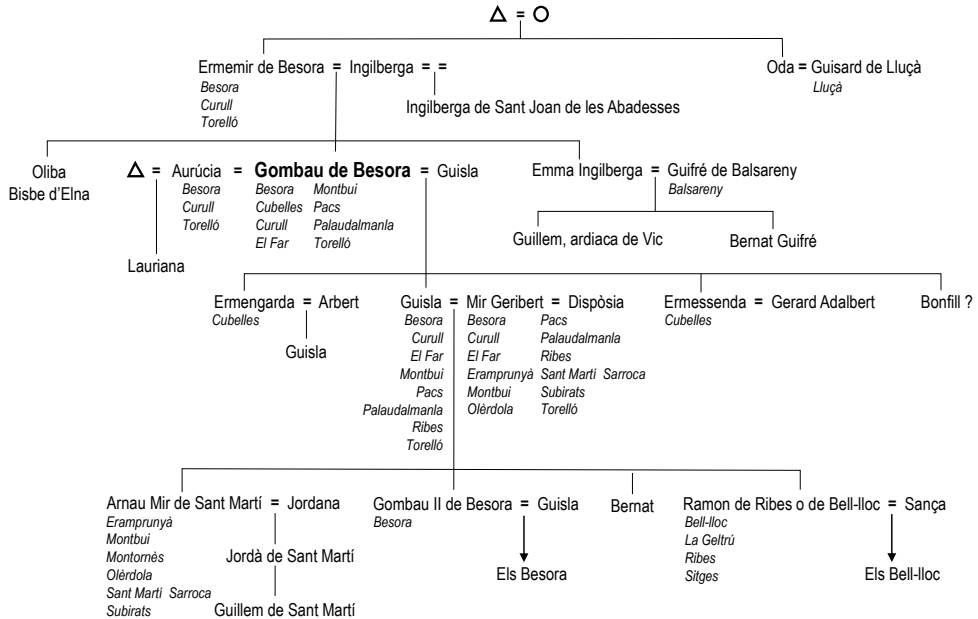


Figura 3. Arbre genealògic de la família de Gombau de Besora. Fonts: A. M. MUNDÓ, 1960; A. DE FLUVIÀ, *Catalunya romànica* (1987), p. 412 i J. VILAGINÉS. Nota: en cursiva els castells.

els de Guillem, vicari de Castellvell de Rosanes (1001 i 1026),¹³ Guillem, vicari de Santa Perpètua de Gaià (1030),¹⁴ Ramon, vicari de Montbui del Vallès (1018, 1019 i 1027),¹⁵ Guillem, vicari de Sant Martí Sarroca (1009 i abans de 1013),¹⁶ Mir, vicari de Claramunt (1031),¹⁷ Olibà, vicari de Font-Rubí (abans de 1015),¹⁸ El-lemar, vicari d'Eramprunyà (1015),¹⁹ Bonsom, vicari de Sant Martí (1017),²⁰ Bonfill Senfret, vicari de la Granada (1056),²¹ Teudbert, vicari de Montfalcó

13. PACB-RB-RBI, 58 (1001) i 175 (1026).

14. PACB-RB-BRI, 201 (1030).

15. DACBsXI, 304 (1018), JUCAME, 182 (1019) i JUCAME, 218 (1027).

16. DACBsXI, 131 (1009) i CSC, 452 (1013).

17. CSC, 520 (1031). Sobre aquest vicari, vegeu DOLSET (2004), III, p. 1120.

18. DACBsXI, 236 (abans de 1015).

19. DACBsXI, 236 (1015).

20. DACBsXI, 269 (1017).

21. DACBsXI, 899 i 900 (1056).

(1047)²² i Gombau Ramon, vicari d'Eramprunyà (1069).²³ La llista només contempla els casos de vicaris que es poden trobar en els reculls documentals del bisbat de Barcelona, del cartulari de Sant Cugat i de l'arxiu comtal de Barcelona. Es pot observar com les vinculacions del càrrec amb un *castrum* es generalitzen a partir de la segona dècada del segle XI.

L'any 981, Ermemir ja havia rebut el nomenament de vicari del castell de Besora, *Ermemirus vicarius Bisauensis*. No estan clares quines funcions tenia un vicari en un *castrum*. Probablement, el castell termenat ja tingués algunes de les atribucions jurisdiccionals que va assolir en segles posteriors (Sabaté, 1997: 92-94). En tot cas, devia exercir una funció de manteniment de l'ordre públic i de defensa del territori i, probablement, d'administració de justícia (Bonnassie, 1979, I: 151). El castell termenat anava associat a un feu que se cedia al vicari que exercia l'autoritat en el terme castral (Bonnassie, 1979, I: 184). Això volia dir que el vicari rebia dels habitants de les terres del feu el *censum* o el *servitium regis* propi de les terres fiscals (Salrach, 2021: 139-143). Podem conèixer les obligacions fiscals que corresponien a un feu fiscal a través de la compra que en va fer d'un el vicari Ènnec Bonfill al comte, l'any 999.²⁴ El comte Ramon Borrell va vendre a Ènnec Bonfill Sendred un territori fiscal que havia tingut anteriorment un altre gestor, per feu, successivament, dels comtes Sunyer, Miró i Borrell, i del qual Ènnec Bonfill ja n'havia disposat abans de la venda. El comte descriu quines funcions cedia al vicari. Li traspassava les prestacions personals que la població devia servir al comte en el feu fiscal i els impostos que s'hi cobraven (*census tributi*).²⁵

Ermemir va llegar el *castrum* Bisaura a Gombau (Carreras Candi, 1892; Busquets *et al.*, 2017). Gombau era fill d'Ermemir, com sabem, i d'Ingilberga (*Catalunya romànica*, X, 1987: 412; Mundó, 1960: 177). Tenia com a germans Oliba, que va ser bisbe d'Elna,²⁶ i Emma Ingilberga, esposa de Guifred de Balsareny; també era germà de l'abadessa Ingilberga de Sant Joan de les Abadesses,

22. PACB-RB-BRI, 337 (1046).

23. DACBsXI, 1202: *Et hoc fecerunt vidente et audiente vicarium Gundeballo Raymundo Erapruniano* (1069).

24. CCar, VII, 1473 (999).

25. Les funcions atribuïdes a l'autoritat pública que dirigia un domini fiscal estan perfectament descrites a SALRACH (2021).

26. *Oliba frater Gondeballo, levita*: CCar, IV, 1712 (996). *Cartam donationis que fecit mihi frater meum Oliba episcopus...*: CSVMa,1046 (1034). Sobre Oliba, el germà de Gombau, vegeu MUNDÓ (1960).

filla natural de la seva mare i del comte Oliba Cabreta de Cerdanya (Mundó, 1960). La família de Gombau formava part de l'elit dominant dels comtats catalans. Els seus membres van gaudir de concessions i càrrecs importants en antigues zones estratègiques dels comtats pirinencs, com ho va fer la dinastia de vicaris que va donar peu al llinatge dels Castellvell, que van adoptar el toponomàstic del castell de Castellvell de Rosanes (Martí, 2017). Gombau va posseir el castell de Besora i el seu terme jurisdiccional, juntament amb el de Curull i més endavant el de Torelló.²⁷ Tots tres formaven un triangle estratègic, en els accessos a la plana de Vic des del Pirineu (*Catalunya romànica*, X, 1987: 25-33). La possessió de diversos castells alhora no va ser un fet excepcional. Altres magnats de la cort d'Ermessenda de Carcassona també posseïren diferents castells. El mateix Gombau, com veurem més endavant, va dominar-ne dos al Vallès i dos més als Penedès, que va sumar als castells del comtat d'Osona. Al Vallès va posseir el castell de Montbui, probablement aixecat per ell mateix. El de Montbui era un castell amb una posició privilegiada sobre el Vallès, amb una jurisdicció àmplia sobre la carena i la plana vallesana. El mateix Gombau demostrava la importància que tenia per a ell l'edificació signant ocasionalment amb el topònim del castell com a cognom: *Gondebollus Monsboi et Besora* (1013 i 1018).²⁸

Ermemir també va llegar possessions privades a Gombau. L'any 1018, Gombau va permutar amb la canònica de la Santa Creu i el bisbe Deusdedit uns béns patrimonials dispersos al pla de Barcelona que havia rebut dels seus pares (*parentorum meorum*).²⁹ Excloïa de la permuta els béns que es trobaven dintre dels murs de la ciutat de Barcelona, la qual cosa vol dir que hi tenia propietats, segurament provinents també del seu pare. Efectivament, una venda de l'any 1075, d'Ermessenda, filla de Gombau, que feia conjuntament amb el seu marit, d'unes cases a la muralla de la ciutat (inclosa una torre de la mateixa) confirma que dins de la ciutat Gombau posseïa propietats que devien ser del seu progenitor.³⁰ Abans, l'any 1006, Gombau i la seva esposa Guisla van fer un donatiu al monestir de

27. La possessió dels castells de Besora, Curull i Torelló per part de Gombau de Besora es dedueix del testament que aquest va dictar l'any 1041: CSVMa,1048.

28. CSC, 451 (1013) i CSC, 466 (1018).

29. DACB, sXI, 301 (1018) i DACB, sXI, 304 (1018).

30. BACH (1996-1997),13, doc. 205 (1075): *Ego Geraldus Adalberti et uxor mea Ermessenda femina pariter in unum venditores sumus tibi Ermengaudo Raimundi iudice [...] Vendimus quarta partem ad integrum nostram propriam cunctarum domorum que fuerunt Gondeballi Ermemiri patris nostri [...] Sunt autem predictae domus in muro civitatis Barchinone...*

Sant Miquel del Fai, que havien fundat i del qual eren patrons.³¹ Les possessions li provenien dels seus pares i estaven situades al mateix lloc del Fai i a Montornès, al lloc de Bosquerons. A Montornès del Vallès on Gombau va situar el nucli central de les seves possessions, al voltant del feu fiscal de Palaudalmanla (Montornès) i en concret a Viladordila (Can Masferrer), que va adquirir per compra i a través de la permuta abans mencionada.³² A Palaudalmanla probablement va fundar un castell termenat i allà, al pòrtic de l'església de Sant Sadurní, presidia judicis de la seva audiència.³³ En aquest indret del Vallès, el seu pare havia adquirit béns, com també els va adquirir al Fai, on Gombau va rebre el donatiu per aixecar el monestir que seria la gran realització de la seva vida.³⁴ Precisament, una donació portada a terme per Gombau i la seva esposa Guisla al monestir de Sant Miquel, de possessions a la parròquia de Riells, concretament d'un celler, que incloïa l'edifici amb la premsa de vi, les vinyes i les botes, així com d'un alou al lloc de *ipsa Spina* a la parròquia de Sant Julià de Llicà d'Amunt, li havien arribat per herència paterna (1034).³⁵ El patrimoni d'Ermemir devia estar dispers pel Vallès. Ho percebem parcialment pels testimonis ocasionals de la documentació que es refereixen a Gombau. L'herència d'Ermemir que va llegar al seu fill devia ser important, però reduïda en comparació amb el que aquest va aconseguir acumular.

El *castrum* de Besora era l'evidència geogràfica de l'estatus social de Gombau. Encara l'any 1053, poc abans de la seva mort, era *Gondeballum Bissorensi*,³⁶ i després de la seva desaparició se'l recordava amb el cognom toponomàstic: quan Mir Geribert i Guisla, la seva esposa, l'any 1058, van donar el feu comtal de Montbui als comtes van esmentar que havia estat en mans de Gombau de Besora;³⁷ també el bisbe Guislabert l'any 1060 es referia a ell com a *Gondeballus Bisaurenci* quan va concedir a la filla de Gombau, Guisla, i als fills d'aquesta,

31. CSVMar,1049 (1006).

32. CCar, VII, 1383 (997) i DACB, sXI, 301 (1006). Usem el nom Palaudalmanla, com una catalanització de *Palacio Dalmanla* o de les seves variants coetànies, que han estat recollides per Santiago Pérez: PÉREZ (2021), p. 149.

33. La menció del *castrum* és del testament de Gombau: *Castrum de Paladalmalla cum ipsos alodes et ipsos feus...*: CSVMar, 1048 (1041). Més endavant, analitzarem la ubicació del *castrum* esmentat. Segurament, es tractava del castell de Montornès (de Sant Miquel): FARIAS (2002-2003), p. 32; PÉREZ (2021), p. 150.

34. CCar, VII, 1407 (997).

35. CSVMar,1046 (1034).

36. DACBsXI, 836 (1053).

37. DACVic, 1171 (1058).

el feu episcopal que anteriorment havia posseït el senyor de Besora.³⁸ Gombau era el *procer de castro Bisaura*, l'any 1018,³⁹ la personalitat que formava part de l'elit del comtat, associat a la possessió del *castrum Bisaura*: [...] *primatum Gondeballi Bisorensis...* (1011), *nobilis [...]* *Gondeballus Bisorensis* (1016), [...] *nostris primatibus [...]* *Gondeballo Bisorensi* (1017).⁴⁰ El cognom toponímic va donar-li projecció social i va esdevenir referent familiar.

El *castrum Bisaura* va ser erigit en el període de govern de Guifré el Pilós (Abadal, 1980: 92), reocupat a partir d'una construcció més antiga (Busquets *et al.*, 2017). De la mateixa època són les esglésies de Santa Maria i Sant Quirze de Besora, que van ser concedides com a donació al monestir de Sant Joan de les Abadesses: *Et in castrum Bisaura ecclesia Sancta Maria et cum Sancti Cirichi, cum illorum apendiccionibus et cum ipsum alodem quod ibidem habemus*.⁴¹ En general, les esglésies estaven incloses en el terme del *castrum* (Abadal, 1980: 99; Sabaté, 1997: 89-90). L'organització administrativa del territori, basada en el castell termenat i la parròquia, que observem en el comtat d'Osona va ser el model que trobarem en les ocupacions i organitzacions territorials de la resta dels comtats; també als territoris de marca, encara que aquí amb diferències notables, amb un paper menys important de la parròquia (Sabaté, 1997: 91-92; Dolset, 2004: 258). El control del territori es feia a través de *castra* que tenien un terme (*in apendicio, in termino...*). Dintre del territori del *castrum* es fundaven parròquies que gestionaven la vida espiritual dels habitants, però també recaptaven un tribut molt apreciat pel poder, el delme (Vilaginés, 2001: 119-124; Martí, 2022: 249). Les esglésies de Santa Maria i Sant Quirze de Besora ja eren parròquies l'any 906, quan en el concili de Barcelona van ser confirmades com a possessions del monestir de Sant Joan de les Abadesses.⁴²

Ermemir i Gombau eren senyors de Besora. Gombau, però no ho va ser de forma absoluta. La comtessa Ermessenda va infeudar-lo primer al comte Guifré de Cerdanya i després al comte Bernat Tallaferro de Besalú (Benet-Pladevall, 1987: 411). El castell va retornar a mans comtals, ja que la comtessa Ermessenda el va empenyorar l'any 1023 al seu fill, el comte Berenguer Ramon I, com

38. DACBsXI, 1015 (1060).

39. DACBsXI, 304 (1018).

40. JUCAME, 155 (1011); JUCAME, 169 (169); JUCAME, 470 (1017).

41. CCar, IV, 4 (885).

42. CCar, IV, 69 (906).

a garantia de la pau que havien pactat.⁴³ Així, la sobirana cedia el *castrum* en feu, mentre que els Besora (en aquest cas, Gombau) n'exercien la possessió, sense que ningú els ho discutís. La comtessa Ermessenda sentia com a pròxima i segura l'àrea al voltant del castell de Besora. Per això va passar els darrers dies de la seva vida a Sant Quirze de Besora, molt a prop del castell, i allà va morir (Pladevall, 1975: 76). Gombau va actuar com els comtes, que des de Guifré el Pilós s'havien apropiat del territori en el qual exercien la funció pública i la transmetien per herència dintre de la mateixa família. I així, disposava del castell de Besora, que depenia d'instàncies superiors, fins al punt de portar-lo com a emblema familiar en el seu cognom i cedir-lo en herència a la seva esposa Aurúcia i a la filla d'aquesta, Lauriana, en el testament.⁴⁴ El seu gendre, Mir Geribert, es va apoderar del castell i va voler apropiar-se'n de manera completa, sense buscar el consentiment del comte. En el context del pacte que acabava amb el greu conflicte entre Mir Geribert i els comtes Ramon Berenguer I i Almodis, Mir cedia als sobirans entre altres castells, els de Besora i Curull.⁴⁵ El comte va infeudar després el castell de Besora al senescal de Barcelona. La família dels senescals i posteriorment els Montcada van disposar-ne durant més de dos segles. Un fill de Mir Geribert, Gombau Mir (o Gombau II), va continuar exercint la dominació sobre el castell, en el seu cas com a castlà. Els Besora, nissaga d'en Gombau, van mantenir la seva relació amb la fortificació durant segles, com a castllans, fins al segle XIII, i a partir d'aleshores, com a feudataris reials, un cop la monarquia va recuperar el domini ple sobre el castell (Benet-Pladevall, 1987: 413-415).

3. PRIMAT DE PALAU

Gombau era fill d'un vicari poderós. Hem pogut adonar-nos de la importància social d'Ermemir per la freqüència que tenim de les mencions del nom patronímic de Gombau, que s'alternen amb el cognom toponomàstic (*Gondebaldus bissaurenci*, *Gondebaldus filii Ermemiri*). També, a través de l'herència que Gombau va rebre d'ell: els castells estratègics de Besora i Curull i un destacat patrimoni personal que

43. PACB-RB-RBI, 161 (1023).

44. El testament de Gombau és a CSVMa, 1048 (1041).

45. DACVic, 1171 (1058) i DACVic, 1172 (1058).

coneixem parcialment. La relació propera que des d'un primer moment va mantenir Gombau amb els comtes Ramon Borrell i Ermessenda denota la continuació generacional d'una intensa i fidel proximitat del seu pare amb els comtes.

El lligam personal d'Ermemir amb el poder també pot explicar que Gombau aparegui aviat vinculat als comtes Ramon Borrell i Ermessenda. L'any 996, dos després que signi com a testimoni en un document dels comtes,⁴⁶ Gombau va vendre un cens sobre un alou a un prevere al terme del castell de Torelló, que havia adquirit del comte Ramon Borrell (*mihi vendidit senior meus Raimundus comes et marchio*).⁴⁷ La venda del tribut resulta significativa i fa evident la confiança que li tenia el comte. A la vegada, la posterior alienació del cens per part de Gombau esdevenia un acte delicat, perquè afectava directament un atribut de l'autoritat comtal. Per demostrar la bona intenció que hi havia en la venda i, probablement, per mostrar l'anuència del governant, Gombau va manar que la signatura del pergami es realitzés públicament a Barcelona, a la plaça situada davant del palau comtal.

Els comtes també van manifestar una gratitud elevada cap a Gombau. La van demostrar un any més tard, quan van concedir-li el territori on va fundar el monestir de Sant Miquel del Fai.⁴⁸ En el document de la donació palesen la seva bona sintonia amb el senyor de Besora quan diuen sentir-se en la necessitat de recompensar-lo: *Nobis convenit atque oportet fieri ut tibi iam prelibato aliquid de propria a te nostra donare deberemus sicut et facimus*. Els comtes afirmen sentir-se obligats a compensar Gombau, que en aquell moment ja era un senyor poderós (*Gondebullus de Bisaura*, l'any 994),⁴⁹ els era fidel i respectava la seva autoritat.

Gombau apareix en moltes ocasions en actes públics dels comtes. En algunes ocasions amb un paper preminent, en altres com a testimoni, signant l'acta documental. Des de 990 fins a la mort del comte Ramon Borrell, apareix signant documents de la parella comtal els anys 990, 994, 1010, 1011 i el 1013 en dues ocasions.⁵⁰ En el document de 1011, dels que recullen el conflicte del monestir de Sant Cugat per la Torre Moja, apareix com a *primat*.⁵¹ En el de

46. PACB-RBor-RBI,4 (994).

47. CCar, IV, 1712 (996).

48. CCar, VII, 1407 (997).

49. PACB-RBor-RBI,4 (994).

50. CCar, IV, 1589 (990) (no és segur que sigui Gombau de Besora), PACB-RB-RBI, 4 (994), JUCAME, 153 (1010), JUCAME, 155 (1011), CSC, 451 (1013) i JUCAME, 161 (1013).

51. JUCAME, 155 (1011).

1013, que també afectava el monestir de Sant Cugat, en aquest cas en l'enfrontament que va tenir amb Adelaida, vídua del vescomte Geribert, Gombau apareix entre la «caterva d'optimats» que eren presents al judici.⁵² L'any 1016, també en un document del conflicte entre els anteriors litigants, és un dels *nobiles* presents.⁵³ Després de la mort del comte Ramon Borrell, en el període de minoria d'edat del seu successor, Berenguer Ramon I, i de tutela de la comtessa Ermessenda, l'any 1017 Gombau va formar part del grup de primats que va participar en el judici interposat pel monestir de Sant Cugat contra el vicari Seniofred de Rubí;⁵⁴ també signà com a testimoni del document en la donació comtal al monestir de Sant Cugat de Santa Oliva i l'estany de Calders;⁵⁵ l'any 1018 era present en el judici entre la comtessa Ermessenda i el comte d'Empúries;⁵⁶ l'any 1020 va ser marmessor del comte Ramon Borrell,⁵⁷ i va participar en la consagració de la seu de Manresa;⁵⁸ també va signar en un altre document de 1020, com a Gombau de Pacs;⁵⁹ l'any 1021 va ser testimoni de la donació de l'església de la Llacuna que van fer la comtessa Ermessenda i el seu fill, el comte Berenguer Ramon I, al monestir de Sant Llorenç del Munt, perquè s'hi restaurés el culte;⁶⁰ així mateix, va signar en l'empenyorament de diferents castells, l'any 1022 —entre ells els de Besora i Curull—, de la comtessa Ermessenda al seu fill, el comte Berenguer Ramon I.⁶¹ Durant el govern d'aquest, l'any 1023, Gombau va ser protagonista de la cessió de les esglésies de Montserrat a Ripoll, i defensà en primera persona els interessos de l'abat Oliba;⁶² va estar present en un altre acte del conflicte amb el comte d'Empúries, l'any 1025;⁶³ i també assistí (i va signar el document) al litigi que el monestir de Sant Cugat va mantenir

52. JUCAME, 161 (1013).

53. JUCAME, 169 (1019).

54. JUCAME, 174 (1017).

55. CSC, 466 (1018).

56. JUCAME, 178 (1018).

57. DACVic, 797 (1018).

58. JUCAME, 187 (1020).

59. JUCAME, 187 (1020). Gombau de Pacs era Gombau de Besora, perquè aquest posseïa el castell de Pacs, al Penedès.

60. SLLMunt, 191 (1021).

61. JUCAME, 188 (1022).

62. JUCAME, 205 (1023).

63. JUCAME, 211 (1025).

amb Mir Geribert, per l'alou de Santa Oliva i l'estany de Calders;⁶⁴ apareix com a marmessor en el testament de Berenguer Ramon I, que aquest va dictar abans de marxar cap a Roma, l'any 1032, i en la darrera voluntat que va manifestar el mateix comte abans de morir a Barcelona, l'any 1035;⁶⁵ va participar en la donació a Sant Pere de Vic, abans de la mort del comte, l'any 1034, confirmada i ampliada per la comtessa Ermessenda, cinc anys més tard, en la minoria d'edat de Ramon Berenguer I.⁶⁶ Durant la minoria d'aquest comte, va signar en la dotació de la catedral de Vic de 1038;⁶⁷ l'any 1039 va ser testimoni de la donació al monestir de Sant Llorenç del Munt, per part de la comtessa Ermessenda i el comte menor d'edat, de la *villa* i església d'Ullastrell, del castell de Castellar i d'un bosc a Matadepera, que la comtessa havia adquirit de Guillem de Montcada;⁶⁸ uns mesos més tard, probablement ell era el Gombau que va signar en la concessió de l'esponsalici que va oferir el jove comte a la seva esposa Elisabet.⁶⁹ Un dels moments culminants de la col·laboració amb el poder comtal per part de Gombau de Besora es va donar l'any 1044, quan va exercir de jutge en el plet arbitrat per l'abat Oliba, que va restituir l'autoritat al comte Ramon Berenguer I després de l'intent de secessió provocada pels membres de la casa vescomtal, encapçalats pel bisbe Guislabert i el vescomte Udaldar.⁷⁰ Encara l'any 1049 trobem Gombau signant la compra que el comte Ramon Berenguer I i la comtessa Elisabet van fer a Bernat Sendret del castell de Tamarit, que el venedor tenia per aprisió;⁷¹ i va participar en la confirmació de la donació del castell i alou de Castellar que la comtessa Ermessenda va realitzar a Sant Llorenç del Munt.⁷²

Gombau de Besora apareix esmentat com a *primat de palau* en tres dels actes que va protagonitzar coincidint amb el govern de la parella comtal formada pel comte Ramon Borrell i Ermessenda.⁷³ En un altre document del mateix període també va rebre aquest qualificatiu, cosa que confirma que gaudia d'una

64. JUCAME, 242 (1032).

65. DACVic, 906 (1032) i DACVic, 937 (1035).

66. DACVic, 924 (1034) i DACVic, 981 (1039).

67. DACVic, 974 (1038).

68. SLLMunt, 290 (1039).

69. PACB-RB-RBI, 274 (1039).

70. JUCAME, 289 (1044).

71. LFM, I, 212 (1049).

72. SLLMunt, 349 (1049).

73. JUCAME, 153 (1010), JUCAME, 155 (1011) i JUCAME, 470 (1017).

condició especial.⁷⁴ Els comtes Ramon Borrell i Ermessenda van promoure una elit de personatges amb els quals van voler consolidar el seu poder (Pladevall, 1975: 40; Aurell, 1998: 217). Eren els *primates palatii*. Els comtes anteriors segurament havien tingut al seu voltant laics i eclesiàstics que els podien assessorar i acompanyar en el govern. Ramon Borrell i Ermessenda també van reunir un grup selecte al seu voltant, però els van donar una condició específica i un pes polític i social diferenciat. Eren definits per ser els més eminents, «els primers del país» (*primates patriae*), com els anomenava Ponç Bonfill Marc,⁷⁵ i apreciats per l'autoritat, «als quals Déu concedeixi molta vida».⁷⁶ Eren els personatges més poderosos i rics dels comtats que dirigien els comtes de Barcelona, privilegiats també per concessions dels mateixos sobirans. Els primats de palau eren dirigents eclesiàstics i tenidors de càrrecs funcionaris, com el vescomte, algun funcionari de palau i els vicaris amb un poder territorial important, «amb la presència dels primats Gombau de Besora, Ug de Cervelló, Sendred de Gurb, Amat d'Orís, Gaufred de Girona, Borrell bisbe de Girona i Deusdedit, bisbe de Barcelona» (1011);⁷⁷ «amb els primats de palau Borrell, bisbe d'Osona, Ug de Cervelló, Seniofred de Rubí, Bernat de Sant Vicenç, Guillem de Castellvell, Mir d'Hostoles i Guitard de Sant Cugat...» (1016);⁷⁸ «Nosaltres [la comtessa Ermessenda i el comte, el seu fill], amb el conjunt dels nostres primats, això és Deusdedit, bisbe de Barcelona, Udaldar, vescomte d'aquesta ciutat, Ramon de Montcada... Ug de Cervelló, Gombau de Besora, Ermengol, el bisbe d'Urgell, i Ramon, comte de Pallars...» (1017);⁷⁹ «els primats del seu palau (de la comtessa Ermessenda i el comte, el seu fill) Ug de Cervelló, Amat, vescomte de Girona, Ot de ses Agudes, Guadall, preposít de la mensa comtal, Bernat Seniofred, un altre Seniofred, Bernat [i Gombau de Besora]...» (1018).⁸⁰

La llista de primats no sempre és la mateixa, però hi apareixen de forma reiterada alguns noms, com Gombau de Besora, Ug de Cervelló i el bisbe Deusdedit. Gombau era el model de primat: important en patrimoni i obligacions públiques, empoderat pels comtes i, sobretot, fidel als seus senyors. Gombau va

74. DACBsXI, 301 (1018).

75. JUCAME, 244 (1032).

76. [...] *quibus Deus vitam concessit...*: JUCAME 155 (1011).

77. JUCAME, 155 (1011).

78. JUCAME, 171 (1016).

79. JUCAME, 174 (1017)

80. DACB, sXI, 301 (1018).

ser un membre del nucli d'incondicionals que es van mantenir prop de la comtessa Ermessenda després de la desaparició del comte Ramon Borrell. Com també ho van ser Amat Elderic d'Orís, el primer senescal, i Guillem de Muntanyola i de Montcada (Aurell, 1998: 217; Bonnassie, 1981, II: 93-94), que també apareixen en la llista de primats de palau. La pertinença i la importància de Gombau i Guillem de Muntanyola en el cercle de la comtessa Ermessenda es pot constatar l'any 1023 quan van intercedir en la petició que feia Oliba, com a abat de Ripoll, de les esglésies de Montserrat.⁸¹

El terme *primat de palau* desapareix a partir de la segona dècada del segle XI, possiblement perquè els conflictes pel poder comtal van desfer la idea d'una elit que ajudés a dirigir els comtats. Però es va mantenir la d'un grup selecte de personatges que havia de tenir una veu i un poder per sobre de la resta dels habitants del comtat, per sobre dels altres nobles i de la gent corrent (*cum primatibus palatii sui aliisque nobilibus et vulgaribus hominibus*).⁸² La idea d'un grup escollit i privilegiat de la societat l'anirem trobant en la documentació més endavant a través dels termes *nobles* i *magnats*, que tindrà la culminació en l'usatge 4,1 en què es rememora l'elit de personatges que en la primera meitat del segle XI van col·laborar en la direcció dels comtats: «Aquests són els usatges d'ús de la cort, que va constituir que s'apliquessin en el país per sempre el senyor Ramon Berenguer el Vell i la seva esposa Almodis, amb l'assentiment i aclamació dels magnats de la seva terra...».⁸³ Ja hem dit que un dels primers esmentats en la llista de magnats era Gombau de Besora.

La documentació no és gaire clara a l'hora de concretar la condició dels que formaven part del grup de primats. En alguns casos es distingeix entre jutges, càrrecs eclesiàstics i primats (potentats laics): *nos cum prefatis iudicibus, pontificibus et primatibus*;⁸⁴ en altres, se separa els jutges del grup escollit: *ab his iudicibus et primatibus*;⁸⁵ en altres situacions, dins del grup privilegiat s'encabeixen laics i eclesiàstics. Per regla general, sempre algun càrrec eclesiàstic apareix com a membre del grup escollit; en especial, trobem el bisbe de Barcelona,

81. JUCAME, 205 (1023).

82. DACB, sXI, 301 (1018).

83. Bastardas, 1984, p. 52, usatge 4.1: *Hec sunt usualia de curialibus usibus quos constituerunt tenere eorum patria omni tempore, dominus Raimundus, Barchinonensis vetus comes et Adalmodis eius coniux, assensione et acclamatione illorum terre magnatum...*

84. JUCAME, 153 (1010).

85. JUCAME, 155 (1011).

Deusdedit. En canvi, els jutges eminents de Barcelona (Bonfill, Oruç, Bon-som), que també acompanyaven i assessoraven els comtes, no solien incloure's dins del grup. Els primats de palau no van ser sempre els mateixos en els actes governamentals que coneixem, que normalment eren judicis destacats. Els primats assistien en aquestes reunions amb la funció de confirmar les sentències del litigi, com queda constància en el redactat d'un document: «Fou realitzada aquesta audiència l'any esmentat les calendes de maig i judicialment confirmada després per aquests jutges i primats...» (1011).⁸⁶ El paper dels primats era col·laborar en la gestió del país, com feia Gombau de Besora, que tenia la seva pròpia audiència (*in audientia domni Gondeballi* (1027)).⁸⁷ Ens han arribat quatre judicis del tribunal de Gombau.⁸⁸ Un d'ells dut a terme a les portes de l'església de Sant Sadurn de Palaudalmanla (Montornès) i un altre en el lloc que era motiu de la disputa, sota uns arbres, al Vallès.⁸⁹ En tres dels judicis era present el jutge Ponç Bonfill Marc, que dirigia i redactava les actes dels judicis.⁹⁰

Molts dels primats s'estaven apropiant dels càrrecs públics que els comtes havien posat a la seva disposició. Els cedien hereditàriament als seus descendents i els associaven a la seva persona amb el beneplàcit comtal. Això mateix va fer Ermemir i faria també en el seu testament Gombau amb els béns fiscals que posseïa, inclòs el castell de Besora. El grup de potentats que eren els primats van generar les principals famílies nobiliàries de la Catalunya medieval (Abadal, 1986, II: 214). La majoria procedien del comtat d'Osona i probablement van substituir l'aristocràcia local, que va desaparèixer després de la desfeta de 985 (Pladevall, 1971: 308-309; Pladevall-Pagès, 1984: 36). Gombau també provenia del mateix comtat, però el principal patrimoni el va tenir al Vallès. Allà segurament va residir. Al Vallès tenia el seu *castrum*-feu fiscal més important, el del castell de Montbui. Al Vallès hi tenia la seva residència preferida, de Viladordila a Montornès. A Palaudalmanla (Montornès) exercia les funcions judicials. El Vallès era prop de Barcelona, la seu comtal, on també tenia possessions.

86. JUCAME, 155 (1011).

87. JUCAME, 218 (1027). Un estudi del judici és a VILAGINÉS (2023).

88. JUCAME, 136 (1000), JUCAME, 182 (1019), JUCAMEN, 218 (1027) i JUCAME, 223 (1028).

89. Respectivament, JUCAME, 223 (1028) i JUCAME, 182 (1019).

90. JUCAME, 182 (1019), JUCAMEN, 218 (1027) i JUCAME, 223 (1028).

4. EL MONESTIR DEL FAI

Hem vist com ja l'any 997 el comte de Barcelona Ramon Borrell i la comtessa Ermessenda van decidir donar a Gombau de Besora el lloc del Fai (Pladevall, 1962).⁹¹ Era una mostra de generositat cap a una persona molt valorada pels comtes. El donatiu es feia amb la finalitat que Gombau hi fundés un monestir, *ad construendum coenobium propter desiderii celestis regni, ad refrigerandum utrasque animas nostros*.⁹² Probablement, la donació comtal estava instigada per la voluntat de Gombau, que en aquell moment ja tenia una posició privilegiada en l'entorn dels comtes de Barcelona.⁹³ En la donació, el comte li concedia béns que li pertanyien per herència familiar (*Qui mihi advenit a me Remundo per prosapia mea origo*); això vol dir que eren possessions vinculades al càrrec comtal. Ermessenda, la comtessa, ho havia rebut per la dècima matrimonial. La donació contenia un ampli territori al voltant de la cova (*speleam*) on hi havia edificada l'església (*basílica*) de Sant Miquel, no sabem des de quan. El poblament del territori està documentat des de finals del segle IX (Pladevall, 1962: 212-214). Allà també hi havia possessions que eren del monestir de Sant Cugat del Vallès; en concret es tractava de dues esglésies més, segons Pladevall.⁹⁴ Els límits de la propietat que el comte donava estan clarament delimitats en la còpia que se'n va fer el segle XI i que mossèn Pladevall va situar geogràficament amb precisió (Pladevall, 1962: 219).

La dotació del monestir es va dur a terme l'any 1006.⁹⁵ En ella, Gombau i la seva esposa Guisla van fer donació de les propietats que el comte els havia concedit al Fai; s'hi van afegir adquisicions que el monestir havia rebut, a través de la parella esmentada; i també, un alou a Bosquerons (Montornès del Vallès). L'escrivà es recreà en la descripció de la cova i destacava la magnífica bellesa de l'indret: *et mirabiliter manu Dei facta*. La parella de donadors es declararen els patrons del monestir, les possessions del qual quedaven sota la seva governació i tutela (*sub gubernatione et tuitione*). Els patronatges eclesiàstics eren una realitat

91. CCar, VII, 1407 (997).

92. *Ibid.*

93. Així ho creu Antoni Pladevall. PLADEVALL (1962), p. 216.

94. Es tractaria de les esglésies de Sant Martí del Fai i Sant Feliu de Codines. Segons Pladevall, una tercera, la de Sant Ginés, hauria desaparegut amb el temps o en realitat era la mateixa de Sant Martí, que devia tenir una doble advocació: PLADEVALL (1962), p. 214.

95. CSVMar, 1049 (1006).

generalitzada des de feia temps, que procedia de la tradició de les esglésies pròpies (Sotomayor, 2004: 527-531). Gombau de Besora i Guisla desitjaven realitzar una inversió en la vida terrenal per aconseguir guanys espirituals, seguint l'exemple dels comtes en la fundació i el patronatge de monestirs. El mateix Gombau va explicar més endavant, l'any 1042, quan va donar Sant Miquel a Sant Víctor de Marsella, que la seva motivació en la fundació del monestir del Fai era redimir els seus pecats i aconseguir la vida eterna: «Jo Gombau del castell de Besora, per inspiració de la clemència de Déu, vaig començar a meditar sobre el dia de la meua mort i que hauria de donar comptes en el dia del judici. Entristit en gran mesura per les meves culpes vaig començar a preocupar-me per la meua salvació per no caure en les penes de l'infern [...] (Mogut per les paraules de l'evangeli) vaig començar a servir i honrar les esglésies del senyor, entre les quals vaig escollir una [...] situada sobre el castell que anomenen Montbui, en els seus termes, que la gent anomena el Fai».⁹⁶

La comunitat monàstica en el moment de la dotació ja estava constituïda (*domum sancti Michahelis arcangeli cenobii*) i es trobava sota la direcció de l'abat Guillem, que signava el document. També, en l'acte de la dotació, hi era present el germà eclesiàstic de Gombau, Oliba, que signava com a levita, abans de cenyir la tiara del bisbat d'Elna.⁹⁷ Les possessions del monestir van ser amplïades, l'any 1034, per Gombau i la seva primera esposa, Guisla.⁹⁸ Les noves donacions es repartien entre les parròquies de Sant Vicenç de Riells, Sant Pere de Bigues, Sant Julià de Lliçà, Santa Perpètua de Mogoda (inclosos alous a Cabanes, Mogoda i Canalies) i Santa Eulàlia de Ronçana. En aquesta darrera parròquia la propietat procedia d'un plet. Altres possessions eren donacions de béns per part de Guisla a Cabanes i l'Ametlla, o bé empenyoraments que Gombau havia rebut de Miró de Vilademàger. La totalitat dels béns de la dotació eren del Vallès, el territori natural d'expansió de Sant Miquel i on Gombau i Guisla tenien més dominis.

Gombau de Besora va fer testament l'any 1041, abans de partir a una expedició a terres musulmanes (*volo pergere ad Ispaniam*).⁹⁹ Devia tornar indemne i

96. La traducció al castellà de la transcripció d'Edmond Martène (MARTÈNE, 1724, col. 406) és d'Antoni Pladevall: PLADEVALL (1962), p. 218.

97. Oliba de Besora va esdevenir bisbe d'Elna l'any 1009: MUNDÓ (1960), p. 172.

98. CSVMar,1046 (1034).

99. CSVMa,1048 (1041).



Figura 4. El monestir de Sant Miquel del Fai a l'actualitat.
Font: Diputació de Barcelona.

en el temps que encara va viure (una dècada aproximadament) va realitzar una donació important al monestir. Amb Aurúcia, la seva segona esposa, van lliurar a Sant Miquel un extens alou a Riells l'any 1044.¹⁰⁰ El mateix any 1044, uns mesos més tard de la donació, Gombau i el monestir van signar un tracte amb el bisbe Guislabert de Barcelona.¹⁰¹ Formalment, era un empenyorament. El bisbe i la canònica de la catedral rebien de Gombau deu unces d'*auri boni de Hispania* (equivalents a quinze unces d'or corrent, ben pesat), per invertir-los en la reedificació de la catedral. Feia poc que Gombau havia marxat a lluitar a terres musulmanes i resulta temptador relacionar l'or del préstec amb els beneficis

100. CSVMar,1050 (1044). Gombau havia comprat l'alou al comte Ramon Berenguer I per deu unces d'or, segurament amb la intenció de donar-lo al monestir, ja que al cap de tres dies de la compra el va cedir al cenobi: CSVMar,1045 (1044).

101. CSVMar,1047 (1044).

de l'expedició. A canvi dels diners, el bisbe cedia com a penyora la parròquia de Sant Vicenç de Riells, amb els seus alous i els seus tributs eclesiàstics (delmes i primícies), excepte el pagament del sínode. El bisbe es comprometia a tornar la quantitat manllevada en el termini d'un any i, en el cas que no es complís aquesta condició, l'explotació de la penyora continuaria, renovant-se anualment amb un lucre d'un terç del valor.¹⁰² La parròquia va quedar vinculada al monestir de Sant Miquel del Fai i, per tant, es pot deduir que el préstec no es va retornar.¹⁰³ Gombau cedia explícitament els drets de la penyora al monestir i així el dotava del domini espiritual del terme de Riells (amb la recaptació del delme i les primícies), que s'afegia al domini material que el monestir ja hi posseïa.¹⁰⁴ A Riells, els monjos del Fai tenien el centre productor vitivinícola, amb les vinyes, el celler i el trull. El vi, com en qualsevol centre monàstic, era un bé de necessitat litúrgica i de consum alimentari. El monestir de Sant Miquel assegurava les necessitats d'aquest producte prop del monestir.

La voluntat de Gombau era que el monestir continués sota el patronatge de la seva família. Així ho va deixar escrit en el seu testament.¹⁰⁵ Els seus successors, el matrimoni de Mir Geribert i Guisla, la seva filla, havien d'esdevenir senyors del monestir (*Et ipsum monasterium de Sancto Michaelo laxo in potestate generis mei Mirone Geriberto et filie mee Guislæ nomine et filiis suis*), com també del castell de Montbui, que anava vinculat al destí del monestir. En el testament, Gombau confirmava les donacions que havia fet anteriorment amb la seva esposa Guisla i hi afegia un seguit d'alous a les parròquies de Sentmenat, Caldes de Montbui i

102. No devia ser l'únic emprèstit realitzat per Gombau de Besora. L'any 1035 un Gombau i la seva esposa Guisla van portar a cap un empenyorament amb el bisbe Pere de Girona, qui els cedí un alou de l'àrea de Sant Adrià del Besòs a canvi de dotze unces d'or: MARQUÈS (1993), doc. 91. Els noms i la relació que mantenia Gombau de Besora amb el bisbe de Girona, germà de la comtessa Ermessenda, fan semblant que la parella prestadora fossin Gombau de Besora i la seva primera esposa. Seria un altre préstec de Gombau a personalitats religioses (els bisbes de Girona i de Barcelona), amb els quals mantenia relacions de proximitat personal i de respecte pel rang.

103. A. PLADEVALL, «Sant Vicenç de Riells del Fai», *Catalunya romànica*, vol. XVIII, 1991, p. 299.

104. A partir de la donació de Gombau i la seva esposa Guisla de l'any 1034. CSVMar, 1046. La importància del domini de Riells es pot constatar encara al segle XIV, en la relació de rendes que s'hi recaptaven, segons el capbreu del monestir del Fai: Arxiu General de la Diputació de Barcelona, capbreu del monestir benedictí de Sant Miquel del Fai, 1364-1389 (CAT AGDB R-12-105), p. 9. Consulta online: https://exposicions.diba.cat/sant_miquel_del_fai/girafullscapbreu.htm.

105. CSVMa,1048 (1041).

Sant Pere de Bigues. També li deixava animals i propietats mobiliàries i una part de les unces d'or que havien de pagar Mir Geribert i Guisla. El testament es devia fer efectiu quan Gombau va traspasar, abans de 1053. Precisament, la seva filla i Mir Geribert estaven obligats a complir dues condicions per rebre la seva deixa. Els obligava a realitzar pagaments en moneda (unces d'or), que havien de servir per complir els donatius que destinava a Aurúcia, la seva segona esposa, a diversos monestirs i a Sant Miquel del Fai.

Una altra condició era que es comprometessin a respectar les voluntats expressades en el testament i, en concret, les propietats que rebia el monestir. Així ho van fer per escrit. No sabem ben bé quan, perquè el document del compromís no té data.¹⁰⁶ Podria ser que fos en vida de Gombau (abans de 1053), perquè algunes condicions contempen la possibilitat que en el moment de la redacció estigués viu. En la carta de compromís, Mir Geribert i Guisla acordaven no prendre els béns de Sant Miquel, *nols li tolrem ne l'en tolerem, nec nos nec ullus homo utriusque sexus, per nostrum consilium nec per nostrum ingenium*. També es comprometien a protegir el monestir i a assegurar un bon comportament per part del castellà del castell de Montbui. Ho asseguraven tot obligant-se a imposar el jurament de qui havia d'exercir el domini del castell, un fill seu, una filla seva o un castlà.

No es pot saber si hi ha una relació entre el testament de Gombau de Besora de 1041 i l'expedició que va realitzar a terres musulmanes i, d'altra banda, l'entrada de Sant Miquel a la disciplina del monestir de Sant Víctor de Marsella. L'any 1042 Gombau de Besora, com a patró del monestir del Fai, va presidir l'entrada de Sant Miquel a l'obediència de Sant Víctor de Marsella, i inicià així l'estela de cenobis catalans que van decidir fer el mateix pas (Pladevall, 1962: 221-222).¹⁰⁷ El compromís permetia que la rectitud monàstica estigués assegurada a través del control espiritual que exercia el monestir provençal sobre els cenobis dependents. L'interès de Gombau per aconseguir la implicació de Sant Víctor naixia possiblement de la voluntat que algú s'encarregués del bon funcionament de la vida monàstica després de la seva desaparició.

El monestir de Sant Miquel del Fai va ser una de les empreses personals més estimades per Gombau de Besora. Ho demostra que en el seu testament

106. CSVMa,1052 (sense data; entre 1041 i 1053).

107. CSVMa,1051 (1042).

el llegat destinat al monestir sigui el primer que es detalla.¹⁰⁸ El jurament que va manar que fessin Mir Geribert i la seva filla Guisla, esposa de Mir, i que els obligava a respectar els béns del monestir, tot i ser legataris del seu patronatge, demostra la preocupació que Gombau tenia de preservar una institució que apreciava molt. Com a patró del monestir, Gombau disposava dels béns de Sant Miquel com si fossin de la seva propietat. Prenia iniciatives que implicaven el monestir, però en els documents recordava que els beneficis corresponien a l'entitat religiosa. Quan va realitzar l'empenyorament amb el bisbe Guislabert de quinze unces d'or, els diners sortien del seu patrimoni, però els beneficis eren per al cenobi: *Ego Gondebaldo Bishorensi dono ad supradicto domo ipsas meas voces quas in ipsa pignora ressonat.*¹⁰⁹ L'interès pel patronatge de Sant Miquel tenia un origen espiritual. Era la millor manera d'aconseguir la redempció dels pecats. Però, també el monestir era un emblema personal. Una manera de donar valor a la seva persona i consolidar un prestigi que el destacava en la societat de la seva època (Pladevall, 1989: 50-51).

5. EL SERVEI PER A L'ADMINISTRACIÓ COMTAL I L'EXERCICI DE LA JUSTÍCIA

Gombau de Besora venia d'una família que basava el seu poder en l'exercici de càrrecs de nomenament comtal. Ermemir, el seu pare, va ser vicari i va administrar els *castra* de Besora i Curull. Gombau també va regir aquestes jurisdiccions castrals, a les quals va afegir el castell i la parròquia de Torelló; aquesta per expressa voluntat de la comtessa Ermessenda.¹¹⁰ La comtessa va demanar al bisbe Oliba que concedís a Gombau l'autoritat sobre la parròquia, amb els béns i ingressos que li pertanyien, i se li va atorgar amb el compromís que un fill seu gestionés la institució. Gombau exercia la jurisdicció fiscal sobre el territori que administrava; també a la parròquia de Torelló. Allà va vendre la recaptació del cens fiscal sobre l'extens alou d'un magnat local, Donadeu, que era prevere.¹¹¹ En el document, Gombau confessa que va comprar el dret de recaptar el tribut al comte (*seniore meo*). Segurament, l'adquisició de drets tributaris s'estenia a altres propietats de la zona del

108. CSVMa,1048 (1041).

109. CSVMa,1047 (1044).

110. DACVic, 795 (1018).

111. CCar, IV, 1712 (996).

castell de Torelló. Els drets de la compra permetien a Gombau cobrar el tribut de les terres del comprador, per a finalitats particulars. Gombau traspassava aquests drets al mateix comprador (*censum ab integrum qualem senior meus suprascriptus comes ibi abuit et mihi vendidit*), la qual cosa convertia l'alou en un territori fiscal immune: *exinde nullum censum persolvatis ad nullum comitem, neque ad ullum vicarium neque ad ullum ominem nisi tantum eredes tuis et te*. El comte va permetre en el seu moment l'apropiació d'un bé públic per a finalitats privades i Gombau va fer el mateix.¹¹² El preu va ser un bon cavall. Potser era un preu raonable, però segurament poc adequat al valor real de la venda. En tot cas, Gombau aconseguia una altra contrapartida. Rebia el compromís per part del comprador d'assumir el patronatge de Gombau sobre la seva persona i el domini eminent sobre l'alou («jo (Gombau) et faci bondat, honor i governació sobre l'alou, i així jo, i un dels meus fills, tingui el patronatge sobre tu (Donadeu)»). Gombau estava aprofitant la circumstància d'haver rebut en venda el cens fiscal per part del comte per crear lligams clientelars amb un potentat de la zona. La maniobra podia no agradar a la cort comtal. Per evitar suspicàcies, el mateix Gombau va demanar explícitament que la signatura de l'acta de la compravenda es fes públicament a la plaça davant el palau comtal de Barcelona. Això significava que el comte acceptava, almenys tàcitament, el traspàs del tribut.

Al comtat d'Osona, Gombau va posseir un important territori de jurisdicció pública. Nogensmenys, es va apropiat dels béns administrats: es feia dir amb el nom del castell de Besora, com si fos propietat personal i, en el seu testament, va disposar dels castells i feus sobre els quals exercia el seu domini amb plena llibertat. La venda del cens fiscal sobre l'alou de la família de Donadeu també mostra una manera d'entendre els béns públics, per part de Gombau, com a apropiables. De tota manera, Gombau sempre va tenir present la legalitat, que associava a la *potestas* (el poder del comte) i al respecte sobre els béns públics que l'autoritat pública administrava. La fidelitat a la legalitat del poder i als seus atributs la veiem en l'administració que va realitzar dels dominis comtals al Vallès. Al Vallès, Gombau va posseir nombrosos beneficis fiscals (feus i béns fiscals). Podem suposar que

112. Pierre Bonnassie ja va fer notar la contradicció que representava que patrimoni públic es tractés com a propietat privada: BONNASSIE (1979), I, p. 179-187. Ho explicava com una maniobra dels potentats per evitar confiscacions dels sobirans; per això aplicaven el principi de la propietat privada d'origen romà, que la documentació mostra en abundants contractes privats. Més endavant donem una explicació diferent de l'esmentada contradicció.

molts estaven dispersos pel territori de la comarca natural i, lamentablement, no es poden identificar a partir de la documentació que ens ha arribat. Algunes de les possessions patrimonials que Gombau enumera en el seu testament podien tenir un origen fiscal. En tot cas, hi havia dos grans nuclis on es concentraven els dominis fiscals que governava. Un estava situat prop de la serralada Prelitoral o a la mateixa serralada, entre Caldes de Montbui i Palaudàries (Lliçà d'Amunt). L'altre era a tocar de la serra de Sant Mateu, entorn de Palaudalmanla (Montornès del Vallès). Cal dir, també, que Gombau va obtenir del comte la concessió d'importants béns fiscals al Penedès medieval, al voltant dels castells de Pacs i de Cubelles. Els dominis de Gombau en la marca del Penedès no es poden delimitar amb tanta precisió com els del Vallès, per manca de dades documentals.

L'existència d'un feu fiscal sota el control de Gombau a la zona de Caldes de Montbui ens la dona el judici-convinença de 1058 que va posar fi a la rebel·lió de Mir Geribert. En ell, es parla d'*ipsum feudum comitalem quod tenuit Gondeballus et habuit per comitem*.¹¹³ El comte comminava Mir Geribert i la seva esposa Guisla a retornar l'esmentat feu. Ho van fer immediatament, tot cedint al comte el feu, *quod Gondeballus de Besora tenuit ad feudum*.¹¹⁴ Aquest feu estava format per béns terrers dispersos sobre els quals Gombau exercia la funció pública i, per tant, podia exigir als propietaris de les terres el cens fiscal i les *functiones* o *servitia* corresponents: aplicació d'exaccions tributàries, imposició de serveis públics i exercici de la justícia (Bonnassie, 1979, I: 138-139; Salrach, 2004: 180-183). La recaptació de tributs s'associava a la condició de terra fiscal. En l'empenyorament de la parròquia de Riells per part del bisbe de Barcelona, Guislabert, a Gombau i el monestir del Fai, en una afrontació, es diu que els termes parroquials limiten amb els de Sant Feliu de Codines *sicut suum census est terminatum*.¹¹⁵ Les terres fiscals del feu de Montbui estaven disperses entre les parròquies de Sant Pere de Bigues, Sant Esteve de Palaudàries, Sant Feliu de Codines, Sant Mateu de Montbui, Santa Maria de Caldes de Montbui, Santa Eulàlia de Ronçana, Sant Genís de l'Ametlla del Vallès, Sant Andreu de Samalús i Sant Julià de Lliçà d'Amunt.¹¹⁶ El feu també incloïa les parròquies de Sant Pere de Bigues i Sant Esteve de Palaudàries i, finalment el *castrum* de Montbui, del qual

113. JUCAME, 330 (1058).

114. DACVic, 1171 (1058) i DACVic, 1172(1058).

115. CSVMa, 1047 (1044).

116. Vegeu el mapa de la figura 6.

parlarem més endavant. La descripció del feu comtal permet observar com es configurava aquest. El domini incloïa les parròquies de Bigues i Palaudàries, *ecclesiam Sancti Petri de Bigas simul cum ipso fevo comitale qui intra terminos iam dicte ecclesie est, quod Gondeballus de Besora tenet ad feudum comite; [...] et ecclesiam Sancti Stephani de Palazdarias, simul cum ipso fevo comitale quod est intra terminum...* L'extensió territorial del feu, segons es desprèn del document, no abastava tot el terme de cada parròquia i afectava, com veurem més endavant, propietats disperses. També s'excloïa explícitament la parròquia de Caldes de Montbui i tot allò que comprenia (béns immobles i pagaments), que pertanyia al comte. A Caldes, el comte tenia un important patrimoni, que incloïa el patronatge de la parròquia, que va cedir al bisbe de Barcelona l'any 1108.¹¹⁷

El feu de Montbui, que Gombau va rebre del comte, com queda clar després de la seva mort en el document de l'any 1058, incloïa el castell (*castrum i chastellum*)¹¹⁸ de Montbui. Però no sembla que el feu incorporés el *castrum* des del seu origen. Tampoc no sembla que la fortificació d'aquest fos erigida per cap dels comtes, Ramon Borrell, Berenguer Ramon I o Ramon Berenguer I, ni per la comtessa Ermessenda. Més aviat, podia haver estat aixecada pel mateix Gombau. Es podria tractar d'un dels nombrosos castells que van ser construïts sense permís comtal des de la mort del comte Ramon Borrell, com s'exclamava Ramon Berenguer I, l'any 1058: *De noveledats de fortedas quos ipse [Mir Geribert] et sui tenent, que fuerunt facte de morte Remundo Borrelli comitis usque nunc.*¹¹⁹

En la descripció del terme del Fai de l'any 997 no es fa esment de cap castell de Montbui, al contrari que en la donació del monestir a Sant Víctor de Marsella, l'any 1042, en la qual s'especifica que el monestir està situat sobre del castell de Montbui.¹²⁰ El castell de Montbui era termenat (*infra terminos ipsius*).¹²¹

117. VILAGINÉS (2001), p. 114 i 115. Arxiu de la Catedral de Barcelona, *Libri Antiquitatum* IV, 140, 343 (1108).

118. *Dimiserint ipsum chastrum de Montbui i dimiserint [...] chastellum de Montbui* (JUCAME, 330; 1058); *ipsos castellos id est Mont Boi et Paladalmalla i et ipsum castrum de Mont Boi cum ipsos terminos*: CSVMa, 1048 (1041). Sobre la fortificació de Montbui, vegeu J. M. VILA (2019), «Aproximació històrica i arqueològica al castell de Montbui (Bigues i Riells)», *Ponències. Revista del Centre d'Estudis de Granollers*, núm. 23, p. 119-134.

119. JUCAME, 330 (1058).

120. *Ecclesiam unam [...] consecratam super castrum quem vocant Montbuium infra terminus ipsius [...] etiam quem vulguis nuncupant Falium*: CSVMa, 1051 (1042).

121. CSVMa, 1048 (1041).

La primera menció al castell de Montbui és de l'any 1013.¹²² En rigor, no es tracta d'una referència al *castrum*, sinó que correspon al *cognomen* amb què signava Gombau el document: *Gondeballus Monsboi et Besora*. Una signatura que es repeteix l'any 1018.¹²³ Aquest any i el següent apareix, també signant com a testimoni, un vicari que adopta el topònim del castell com a cognom: *Raimundo de Monte Boi*; *Raimundo vicarius Montis Boy castris*.¹²⁴ El mateix personatge encara era el vicari de Montbui l'any 1027.¹²⁵ Ramon devia realitzar la funció que antigament l'autoritat pública adjudicava als vicaris, en el seu cas per a un magnat. Com que Gombau de Besora tenia sota la seva tutela diversos castells termenats i béns fiscals devia nomenar un vicari per al feu de Montbui. Podem deduir que es tractava d'un castlà amb més poders.¹²⁶ Uns anys més tard, el castell de Montbui tenia explícitament un castlà (*castellano*). En el testament de Gombau (1041), el testador anomena *castellanos* els tenidors dels castells de Montbui i de Palaudalmanla.¹²⁷ Segurament, Guanagold i Ramon Llobet, els castlans dels esmentats *castra*, exercien en ells la mateixa autoritat que un *vicarius* antic, «que teniu aquestes meves honors [...] que eren dels *castra* de Montbui i Palaudalmanla». El castell de Montbui va esdevenir una peça clau en els dominis de Gombau. També ho era estratègicament en els territoris del comtat. D'aquí ve l'interès de Ramon Berenguer I per recuperar el seu control l'any 1058 de mans de Mir Geribert i Guisla. Poc després de la mort de Gombau, la parella que el va succeir va apoderar-se del *castrum*. En el seu testament, Gombau els adjudicava el castell, tot i que l'havia cedit al monestir de Sant Miquel del Fai.¹²⁸ La seva idea era que mantinguessin la mateixa relació que ell amb el monestir, exercint la tutela i el control sobre els seus béns, inclòs el castell termenat. Mir Geribert i Guisla tenien la intenció de col·locar com a vicari-castlà un fill seu (segurament Gombau Mir), *ad ipsum nostrum filium aut filiam cui relinquerimus predictum castrum de Mont Boi*.¹²⁹ Aquesta

122. CSC, 451 (1013).

123. CSC, 466 (1018).

124. DACBsXI, 304 (1018) i JUCAME, 218 (1019).

125. JUCAME, 210 (1027).

126. La transició del vicari al castlà l'observa de manera més general Flocel Sabaté: SABATÉ (1997), p. 91.

127. CSVMa, 1048 (1041).

128. *In primis concedo ad domum Sancti Michahelis cenobii de ipso Fallio ipsos meos alodes [...] et ipsum castrum de Monte Boi, cum ipsos terminos: Ibid.*, 1048 (1041).

129. CSVMa, 1052 (sense data; 1041-1053).

circumstància s'havia materialitzat abans de l'any 1058, en què el matrimoni cedia el *castrum*, que estava sota el govern d'*illio filio illorum cui iam dictus Miro et uxor sua dimisserunt ipsum chastrum de Montbui*.¹³⁰ El castell de Montbui i el feu que incloïa van quedar en mans de Guisla, i, encara l'any 1081, a la filla de Gombau se l'esmentava com a Guisla de Montbui.¹³¹ Després va restar en mans dels fills de Mir Geribert i Guisla, durant diverses generacions.¹³² Guillem de Sant Martí va jurar fidelitat al comte Ramon Berenguer IV per l'honor de Montbui i el de Montornès, l'any 1135.¹³³ La castlania del castell es va mantenir en mans dels descendents de Guanagold, que foren senyors alodials del castell de Cabanyes (Sant Fost de Campsentelles). L'any 1113, el fill de Guanagold, Bernat Guanagold, va llegar en el seu testament al seu fill, Berenguer Bernat, el *castrum de monte boino cum omnibus fevis et militibus et eius terminus*.¹³⁴ En el mateix document esmentava el seu senyor, Jordà de Sant Martí, la qual cosa confirma que els Sant Martí eren els que posseïen el castell i l'honor de Montbui, mentre que els descendents de Guanagold (senyors de Cabanyes) en foren els castlans. La continuïtat en la tinença del castell per part dels castlans descendents de Guanagold es va interrompre momentàniament l'any 1060, poc abans de la mort de Mir Geribert. Ell i la seva esposa Guisla van encomanar la guàrdia del castell a Gueribert Ademar, que va signar per sis mesos anuals, a canvi de fidelitat, una dominicatura, els acaptes de diverses franqueses i diversos productes alimentaris.¹³⁵ Però, posteriorment el domini sobre el castell va tornar, com hem vist, als descendents de Guanagold.

En el seu testament, Gombau de Besora dedicava força temps a assegurar l'herència del castell de Montbui, perquè era conscient de la seva importància com a centre fortificat que controlava gran part de la plana vallesana. El castell devia ser el centre neuràlgic de les actuacions arbitràries dels homes de Mir

130. JUCAME, 330 (1058).

131. DACBsXI, 1383 (1081).

132. Gombau Mir va posseir el castell fins a 1070, any en el qual va cedir-lo al seu germà Arnau: *Els castells catalans*, 1969, p. 190. Arnau de Sant Martí va ser succeït per Jordà de Sant Martí i aquest per Guillem de Sant Martí: A. FLUVIÀ (2021), *Nobiliari general català. Llinatges i famílies comtals i vescomtals*, Institució Catalana de Genealogia i Heràldica, Barcelona.

133. Baiges *et al.* (2010), doc. 699, p.159-161.

134. Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, perg. 1-5-12 (1113).

135. DACBsXI, 1006 (1060). L'absència de Guanagold i del seu fill en el document demostra que hi va haver una interrupció en la tinença del castell entre el temps que la va posseir Guanagold i el període que la tingué el seu fill.

Geribert en el territori de les franqueses del Vallès, que el comte, Ramon Berenguer I, va jutjar l'any 1058 com l'ofensa més important del magnat.¹³⁶ Les franqueses del comtat de Barcelona en el segle XI s'estenien pel Vallès i el Penedès. Eren un dels pilars del govern dels comtes de Barcelona i Ramon Berenguer I va aprofitar la renúncia de Mir per intentar consolidar-les. Les franqueses del comtat de Barcelona havien estat una concessió de Carles el Calb l'any 844, probablement confirmant-ne una anterior de Carlemany, que beneficiava els habitants del comtat. El privilegi estalviava als habitants les imposicions i els serveis més onerosos i només els obligava a serveis de caràcter militar, a l'acolliment dels enviats imperials (*missi*) i a dependre de la jurisdicció franca només en el cas dels crims més greus (Abadal, 1952: 422-425; Vilaginés, 1987: 31-32). El territori de les franqueses es va anar retallant per les vendes i dotacions de les autoritats comtals, però també per la usurpació dels magnats del comtat. Això va portar que el comte Berenguer Ramon I, en la carta de fermaça de 1025, recordés que s'havien de respectar i recordava que s'estenien des de Collsabadell fins al Penedès.¹³⁷ El seu fill, Ramon Berenguer I, va insistir a mantenir el respecte pel privilegi dels habitants de les franqueses i va situar la seva vulneració com una de les acusacions més importants contra Mir Geribert (1058). El comte va aconseguir la rectificació del magnat, però també va aprofitar per recordar la vigència dels privilegis i la seva extensió territorial, que va limitar de Collsabadell fins al Llobregat.¹³⁸

El segon territori fiscal al Vallès que va governar Gombau va ser el que tenia el nucli a Palaudalmanla (Montornès). Allà hi havia una àrea que depenia directament de l'autoritat comtal (terra fiscal). En una afrontació d'una venda, que analitzarem més endavant, s'explica que l'alou que es venia limitava amb *in ipso fiscale de villa vocitata Palatio Dalmanla*.¹³⁹ Palau Dalmanla i Palaudàries (aquest darrer pertanyent al feu de Montbui) eren dos dels molts indrets que portaven el topònim Palau. El terme, que ha atret l'interès dels historiadors, s'identificava amb un lloc on des d'antic l'autoritat reunia la recaptació dels tributs (Bonnassie,

136. JUCAME, 330 (1058).

137. PACB-RB-RBI, 168 (1025).

138. *Et reti[nuit] prescriptus comes in dicto dono omnia prata [et pascua] et exitus et regressus et omne ademp[ra]mentum quod ibi retro habuerunt omnes [homines] de franchedis que sunt de flumine Lubrichato [usque ad collum] de Sabadell et de termino de comitatu de Ausona usque ad ipsa mare, excepta ipsa laboratione de iam dicto fevo: JUCAME, 330 (1058).*

139. CCar, VII, 1383 (997).

1979, I: 131-133). Recentment, s'ha situat el seu origen en la territorialització de l'estructura administrativa islàmica. Els *palau* serien, segons aquesta teoria, els llocs que depenien del poder estatal durant l'ocupació musulmana (Martí, 1999; Folch-Gibert, 2011). Si hi va haver una continuïtat del poder islàmic al franc, després de la conquesta carolíngia, es podria entendre que els dos feus fiscals de Gombau tinguessin en un *palatium* el nucli de la seva administració.

L'interès de Gombau per la zona de Montornès del Vallès es remunta a l'any 997, quan va comprar a Vives, fill de Remisari, un alou a Viladordila (Can Masferrer, Montornès).¹⁴⁰ Al terme de Viladordila hi havia diversos alous. Un dels més extensos, Gombau el va aconseguir en una permuta que va realitzar amb els canonges de la Seu catedralícia i el bisbe de Barcelona Deusdedit, l'any 1018.¹⁴¹ L'alou corresponia a la meitat del terme i també incloïa la meitat de l'església de Sant Jaume, sense els delmes ni les primícies. L'alou devia ser un indret apreciat per Gombau, que el va deixar en el testament a la seva esposa Aurúcia.¹⁴² Potser allà hi podria haver establert la seva residència. L'alou de Viladordila va arribar a mans de la canònica a partir d'Adeleva, anomenada Bellazer, que era filla d'Ermetruit, germana del bisbe Vives de Barcelona. Aquest posseïa, com un patrimoni personal, terres i vinyes a Viladordila l'any 977 (Ciurans, 2010: 16-17).

L'indret o *villa* de Palatio Dalmanla era el nucli habitat del territori fiscal (*in ipso fiscale*). Com tota *villa*, tenia un terme (*in eius confinio, in terminio*) i almenys dues esglésies: Sant Vicenç de Vallromanes i Sant Sadurní: [*concessit ad*] *domum Sancti Vincenti martir, qui est situs in Palacio Al[malla, ubi di]cunt Valle de Romanas solidos L per signum. Ad domum Sancti Saturnini de predicto termino, solidos XX per checeva.*¹⁴³ L'església de Sant Sadurní va ser la que va aglutinar entorn seu tot el terme, com va passar amb altres esglésies, que van convertir-se en parròquies que incloïen altres esglésies i petites localitats, *ipso alode qui est in Palacio Dalmanla in parochia Sancti Saturnini.*¹⁴⁴ El judici

140. CCar, VII, 1383 (997).

141. DACB, sXI, 301 (1018).

142. CSVMa,1048 (1041).

143. CCar, VII, 593 (970).

144. DCBsXI, 860 (1054). Altres exemples de parròquies fundades a l'entorn d'una església, les quals van aglutinar llogarets i esglésies, són els de Mollet, Parets i Santa Perpètua de Mogoda: J. VILAGINÉS (2015) «Mollet porta el nom d'una masia. Estudi sobre l'espai del Baix Vallès en el segle X», *Notes*, vol. 31, p. 9-31.

celebrat davant de l'església, de l'any 1028, mostra el paper preponderant que ja començava a tenir l'església de Sant Sadurní.¹⁴⁵ Gombau devia aixecar en el territori fiscal de Palaudalmala un *castrum*, com ho va fer a Montbui.¹⁴⁶ El *castrum* devia convertir-se en el nucli-referent del domini, amb el terme jurisdiccional que era propi dels castells termenats. Gombau se'n va apropiari i l'any 1041, quan va testar, va llegar el *castrum* com si fos una propietat particular a la seva filla Guisla i al seu gendre, Mir Geribert.¹⁴⁷ En la descripció de la propietat, afirma que incloïa alous i feus i entre les propietats que abastava hi havia l'alou de Viladordila, que llegava a la seva esposa Aurúcia. El *castrum* tenia un *castellano*, al qual encarregava que s'assegurés que els principals hereus del seu llegat, Mir Geribert i Guisla, complissin uns requisits abans d'accedir a la plena possessió del *castrum*. La ubicació del castell de Palaudalmanla no està clara. Podria ser que fos el mateix castell que el de Montornès, encimbellat sobre les poblacions actual de Montornès del Vallès i Vallromanès. Possiblement, aquesta sigui la hipòtesi més versemblant, ja que les fortificacions solien erigir-se en llocs elevats (Farías, 2002-2003: 30-32).¹⁴⁸ El *castrum* va canviar el seu nom més endavant pel de Montornès, com van canviar també el nom de la localitat i el de la parròquia.¹⁴⁹

Davant del pòrtic de l'església de Sant Sadurní, Gombau va presidir el seu tribunal (*audientia*), l'any 1028. Gombau presidia tribunals de justícia, *in*

145. JUCAME, 223 (1028).

146. La primera notícia del *castrum* de Palaudalmanla és de 1041: CSVMa,1048. Sobre les primeres mencions del castell de Montornès, PÉREZ (2021), p. 150.

147. *Ibid.*

148. L'altra hipòtesi és que s'ubiqués a la població de Palaudalmanla, en una possible casa fortificada, a l'actual Torre Tavernera, que s'esmenta en un document de 1156. RECHE (2014), ap. 1.

149. Primer va canviar el nom del castell. L'any 1109, en el seu testament, Bernat Ramon va llegar els castells de Gallifa i Montornès a la seva esposa, Guia: [...] *ipsum castrum de monte tornoso* (Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, *Libri Antiquitatum* II, 32, 91, publicat per F. DURÁN CAÑAMERAS (1914), *Notas arqueológicas-históricas sobre los castillos feudales de Cataluña, tesis doctoral*, Imprenta J. Vives, Barcelona, p. 89-91). Més endavant, els castells del castell de Montornès van adoptar el toponomàstic del castell com a cognom: RECHE (2014), p. 35-48. En canvi, la parròquia es va continuar anomenant de Palaudalmanla durant més temps. L'any 1171, en una concòrdia realitzada per l'abat del monestir de Sant Cugat del Vallès, la parròquia on estava situada l'honor motiu del pacte encara s'anomenava de Palaudalmanla: CSC, 1079. Les primeres mencions de la localitat i de la parròquia les ha recollit Santiago Pérez: PÉREZ (2021), p. 149-150.

audientia domni Gondeballi [...] in cuius audientia hoc definitum fuit (1027);¹⁵⁰ *Acta est audientia in presentia domni Gondeballi* (1028).¹⁵¹ En un litigi de 1019, també sembla presidir el tribunal: *Iudicium [...] sub presentia Gondeballi [...] Signum Gondeballus hoc verum esse cognoscens sibi*, encara que ell no va emetre sentència.¹⁵² L'any 1000 Gombau va presidir el judici, però ell mateix era l'interpel·lat: *Steturunt ante presencia Gondeballo filium condam Ermemiro*, i ell mateix és qui va sentenciar en contra seva, seguint la pauta processal pertinent: *Gondeballo, qui ad audiendum ipsum sacramentum adsertorem meum misi, et in cuncta exinde me esvacuavi, et digito inpresionis signum feci, et aliis firmare iussi*.¹⁵³ La majoria dels judicis presidits per Gombau es van portar a terme en la zona de Palaudalmanla: els dels anys 1019, 1027 i 1028. El judici de l'any 1000 es va celebrar en l'altra àrea fiscal que controlava, a Sant Feliu de Codines, en el feu que va ser dominat pel castell de Montbui. Es fa evident que la funció judicial anava associada a l'exercici del poder en els feus fiscals. Els judicis seguien el procediment processal que marcava el codi legislatiu visigòtic i eren dirigits o assessorats per juristes professionals. En els tres judicis que es van realitzar en l'àrea de Palaudalmanla, es va comptar amb l'assessorament de Ponç Bonfill Marc, un dels més eminents juristes de l'època (Font i Rius, 2003: 87-100).

No obstant això, Gombau intervenia en el desenvolupament processal dels judicis que presidia i podia determinar la sentència final. Així va passar l'any 1027.¹⁵⁴ El judici versà sobre el pas de les aigües que movien els molins d'uns dels litigants. La sentència semblava que es decantava a favor dels demandants, però Gombau va derivar el judici cap a un pacte que permetia que el demandat mantingués els recs dels seus molins a canvi de contraprestacions sobre altres drets de pas. El demandat era Guanagold, un fidel seu, que uns anys més tard era el castlà del castell de Montbui i també va ser el seu marmessor.¹⁵⁵ Els demandants eren personatges preeminents de la zona i també pròxims al senyor de Besora. L'acord final del judici buscava evitar el perjudici d'un membre de la clientela de Gombau, però també volia impedir

150. JUCAME, 218 (1027).

151. JUCAME, 223 (1028).

152. JUCAME, 182 (1019).

153. JUCAME, 136 (1000).

154. JUCAME, 218 (1027). Un estudi del judici es troba a VILAGINÉS (2023).

155. CSVMa,1048 (1041).

que uns personatges propers i poderosos hi sortissin perdent. Els altres litigants eren fills de Guillem, un home del bisbe de Barcelona, i un d'ells, Vives, era levita.¹⁵⁶ L'acta del judici la va escriure el jutge Bonfill Marc, que va donar per bona una acció que no s'adeia gaire amb els procediments de la llei goda, de la qual n'era un bon defensor.

Tot i la interferència del judici de 1027, Gombau era fidel a la legalitat que amb més o menys rigor s'imposava des del poder i que els jutges professionals, formats en l'escola catedralícia de Barcelona, adoptaven com a seva (Salrach, 2013; Font Rius, 2003). Era la llei del *Liber iudicorum*, que el jutge Bonsom va manar copiar l'any 1010 i que es coneixia pel munt d'exemplars que circulaven pel país (Alturo *et al.*, 2003). Gombau mostrava un respecte equànime per la legalitat, ja que va acceptar resoldre conflictes que el perjudicaven aplicant els mètodes establerts per la llei. L'any 1000 va rebre la queixa d'uns propietaris d'una vinya que es lamentaven que en disposés (segurament imposant-los càrregues fiscals) sense el seu permís.¹⁵⁷ El seu argument era que era una vinya fiscal i, com ell mateix expressava, «perquè és del fisc i el que és del fisc, ha de retre serveis fiscals». La parella propietària argumentava que era una terra franca de càrregues, que mai no les havien pagades i s'acollien al seu dret de demostrar-ho, amb el jurament d'algun testimoni que afirmaria que en el termini de trenta anys mai no havien servit al fisc. Dos testimonis van jurar a favor dels propietaris. El jurament es va fer dintre de l'església de Sant Feliu de Codines. Va presenciar el sagrament un representant de Gombau, que en va donar fe. Gombau, que no va presenciar l'acte, va acceptar el testimoni del seu representant i el jurament dels testimonis. Tot s'havia realitzat segons el que estava establert legalment i, per tant, Gombau va acceptar que ell no tenia raó i, per confirmar-ho, va signar l'acta del document.

L'exercici de la justícia per part de Gombau també la trobem en referències indirectes, que ens demostren com les sentències de judicis penals es materialitzaven en compensacions econòmiques i confiscacions. L'any 1027, Gombau

156. *Gilelmo Bonefilio et Gilielmo equitibus supradicti archidiaconus*: JUCAME, 182 (1019) i *Et [el bisbe Vives] ad Guilelmo, fidei suo, concessit terras et vineas quod habebat in Martorelias, quod idem ipse tenet*. (CCar, VII, 1268 (995); FELIU (1971), p. 235. Vives era levita des d'almenys 1023, quan apareix com a testimoni i principal hereu en la publicació del testament del seu germà, Bernat. L'acte es realitzà a l'església de Sant Martí de Martorelles i apareixen els seus germans Mir i Guillem com a hereus: DCBsXI, 370 (1023).

157. JUCAME, 136 (1000).

GOMBAU DE BESORA, EL SENYOR DEL VAL·LÈS

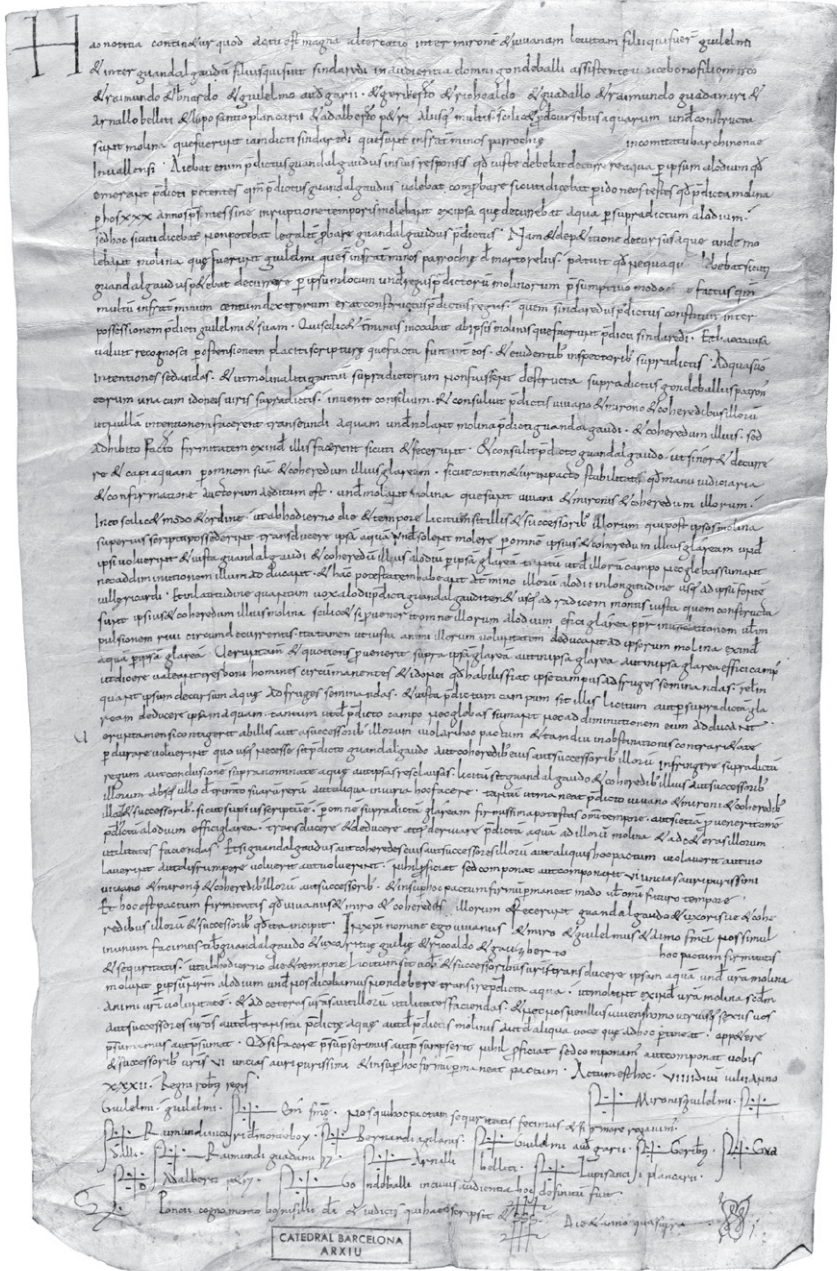


Figura 5. Reproducció del pergami del judici de l'audiència de Gombau de Besora, de l'any 1027, sobre el dret de pas de l'aigua a Martorelles.

Font: Arxiu de la Catedral de Barcelona, perg. 3-27-229.

© Catedral de Barcelona, drets reservats.

i la seva esposa Guisla van vendre a Donadeu una extensa propietat a Torelló.¹⁵⁸ Recordem que a Torelló Gombau representava els interessos comtals a través de la possessió del castell i li corresponia l'administració de la justícia. El matrimoni posseïa la propietat per una sentència judicial (*Advenit nobis per placitum vel per emendacionem et iusticiam*), com a compensació per un homicidi comès per Galí, fill del comprador. Les dues unces i el mul del preu de la venda servien a Gombau per convertir en efectiu una propietat, que segurament era més útil a la família de l'homicida. La venda ens permet entendre com s'aplicaven les penes als culpables de delictes criminals, tenint present que no tenim gaire constància documental de sentències d'aquesta mena de causes. En la mateixa línia, l'any 1034 Gombau afirmava haver rebut un alou a Santa Eulàlia de Ronçana per motiu d'un judici contra Duran Ragacol. Els béns podien correspondre a la compensació per una infracció, satisfeta per l'acusat, o per un delicte.¹⁵⁹

Gombau seguia els protocols procedimentals que marcava la «Llei goda» o «*Lex goda*» gòtica. Els jutges que dirigien els seus judicis o l'assessoraven, especialment Ponç Bonfill Marc, participaven d'aquest respecte per la «Llei goda» o «*Lex goda*» gòtica, que també imposava la imparcialitat del president del tribunal. Recordem que en el judici de l'any 1000 Gombau va aplicar una sentència que el perjudicava. No obstant això, la ingerència de Gombau en el judici de 1027 que afectava membres de la seva clientela personal ja demostra una actitud més de senyor feudal que d'àrbitre imparcial. Es tractava d'una alteració dels procediments judicials que, d'altra banda, començava a ser una realitat cada cop més freqüent (Salrach, 2022: 291). També, en aquest sentit, en el protocol del judici de l'any 1000 hi va haver un moment en el qual l'aplicació de la justícia es va realitzar a través de gestos que es contradeïen amb l'estricta aplicació de la llei goda. El jurament dels testimonis que van donar fe en contra de Gombau es va fer amb la presència d'un representant d'aquest. Gombau no hi va ser present, esperant com a part interessada la culminació del sagrament en un altre indret. El jurament dintre de l'església, com a espai sant, es va omplir de sacralitat (Matthews, 2021). De manera general, s'anava estenent en els actes jurídics o contractuals que els juraments adquirissin un caire sagrat, ja fossin orals o escrits. La sacralització dels moments de compromís solemne justifiquen el reconeixement legal de proves com la de l'aigua bullent o el combat judicial,

158. JUCAME, 219 (1027).

159. CSVMa, 1046 (1034).

que els mateixos jutges incorporaven a la base legal del funcionament jurídic, com va portar a la pràctica el jutge Bonsom quan va publicar la seva versió del *Liber iudicum*, que incloïa en el manuscrit descripcions de la manera com executar proves amb aigua calenta i aigua freda (García, 2003). Es tractava d'un pas més en la desnaturalització de la justícia (Salrach, 2004: 176) o, el que és el mateix, en l'adveniment d'una nova concepció de la resolució dels conflictes, basada en la justícia vindicatòria (Terradas, 2019).

6. UNA DESCENDÈNCIA FEMENINA I UN VAST PATRIMONI

Quan l'any 1041 Gombau de Besora va dictar testament, va fer inventari de les seves possessions.¹⁶⁰ També en el document ens mostra qui formava part de la seva família i quina relació hi tenia ell. Gombau es va casar dues vegades. La primera amb Guisla, que veiem acompanyant-lo com a esposa des de 1006 i que va morir l'any 1040.¹⁶¹ La segona vegada amb Aurúcia, que apareix com a esposa l'any 1041 i que segurament el va sobreviure.¹⁶² Amb Guisla va tenir tres filles, una de les quals, també de nom Guisla, va assolir la condició d'hereva familiar, segons podem observar en el repartiment que Gombau va fer del seu patrimoni en el testament de 1041. Les altres dues van ser Ermengarda i Ermessenda. Ermengarda es va casar amb Arbert, de la família dels senescals de Barcelona.¹⁶³ El matrimoni d'Ermengarda i Arbert va tenir una filla, anomenada Guisla, que va rebre en el testament de Gombau un mas a Barcelona, que havia estat del seu pare. La seva segona esposa, Aurúcia, va rebre com a llegat l'alou i possible residència de Viladordila; també el nucli fundacional del patrimoni familiar, els

160. CSVMa,1048 (1041).

161. CSVMa,1049 (1006). Guisla apareix per darrer cop acompanyant Gombau l'any 1034: CSVMa,1046. És possible que un document de 1035 encara es refereixi a ella: MARQUÈS (1993), doc. 91. Gombau de Besora va realitzar la donació testamentària de la seva esposa l'octubre de 1040, en la qual deixava al monestir de Sant Llorenç del Munt diversos alous a Sentmenat (SLLMunt, 303). Gombau no va tardar a tornar-se a casar. Aurúcia, la segona esposa, apareix per primer cop acompanyant Gombau en el testament que aquest va dictar abans de marxar a terres musulmanes: CSVMa,1048 (agost de 1041).

162. CSVMa,1048 (1041).

163. Armand de Fluvià creu que Arbert era l'oncle Arbert Ramon del gran senescal, Guillem Ramon de Montcada: *Catalunya romànica*, vol. X, 1987, p. 412.

castra de Besora, Curull i Torelló, amb les parròquies, els alous i batllies que els pertanyien. També va ser hereva d'aquesta darrera part Lauriana, possiblement una filla d'Aurúcia, amb qui va rebre conjuntament aquest llegat. Lauriana no apareix en cap de les genealogies oficials dels Besora, probablement perquè la seva menció es limita al testament de 1041; segurament es tractava d'una filla que Aurúcia va tenir abans de casar-se, la qual cosa explicaria que les dues, Aurúcia i Lauriana, protagonitzessin aquesta part del testament.

Gombau només va tenir filles que el sobrevisquessin. No obstant això, en una afrontació d'un document de 1018, s'esmenta un alou de *Bonefilius bessoriensis*.¹⁶⁴ Probablement, el nom correspon a una errada de l'escrivà, que potser volia dir Gombau. Però també Bonfill podria ser un fill mascle de Gombau que hagués mort prematurament. L'alou estava ubicat a Santa Perpètua de Mogoda, a prop de Canalies i Santiga; Gombau tenia possessions a Santa Perpètua; així mateix, el toponomàstic Besora vincula indubtablement la persona amb la família de Gombau. Aquestes raons fan verssemblant la hipòtesi d'un fill mascle que morí jove. En tot cas, el suposat fill de Gombau no va arribar viu a l'any 1041, quan Gombau va decidir qui havia de rebre què del seu patrimoni.

L'hereva que havia de percebre la part més notable del patrimoni segons el testament de 1041 era Guisla. Sembla que així va esdevenir-se quan va morir Gombau. Els principals hereus van ser ella i el seu marit, Mir Geribert, el gendre, com Gombau acostumava a anomenar-lo (*laixo in potestate generis mei Mironi Gariberto*).¹⁶⁵ Ells van heretar tots els alous que el monestir de Sant Miquel del Fai no havia rebut de les donacions que Gombau i Guisla, la primera esposa, li havien lliurat a Caldes, a Sant Feliu de Codines i a Santa Eulàlia de Ronçana. La parella rebia les possessions de Palaudalmanla i el *castrum* que allà hi havia, sense l'alou de Viladordila. També els dos heretaven tots els feus i parròquies que Gombau tenia per concessió comtal i episcopal. Guisla, ella sola, rebia el *castrum* de Pacs, al Penedès. Finalment, el matrimoni de Guisla i Mir Geribert, els seus fills i la seva descendència esdevenien els legataris del *castrum* de Montbui, que devien «tenir per sempre». El castell pertanyia a la dotació del monestir de Sant Miquel del Fai, que Gombau tutelava com a patró. El monestir formava part de la baronia del castell, per la qual cosa Mir, Guisla i els seus fills es convertien en patrons del monestir i de les seves possessions. Tal com va manar el seu pare

164. DACBsXI, 299 (1018).

165. *Ibid.*

GOMBAU DE BESORA, EL SENYOR DEL VALLÈS

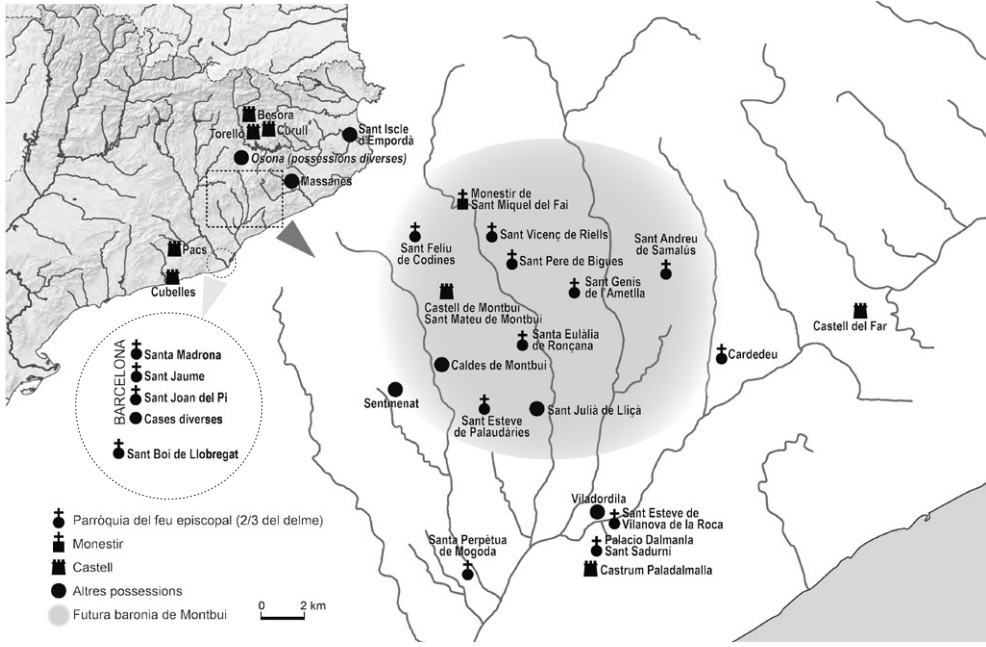


Figura 6. Mapa de les possessions de Gombau de Besora. Disseny: Jordi Bertran.

i sogre, Guisla i Mir Geribert van jurar respectar les possessions del monestir del Fai (*nols li tolrem ne l'en tolerem, nec nos nec ullus homo utriusque sexus, per nostrum consilium nec per nostrum ingenium*), segurament abans que Gombau morís; també es van comprometre a fer jurar aquell que dominés en el futur el castell de Montbui, fos el seu fill o filla, o el castlà nomenat per ells.¹⁶⁶

A part, entre els familiars directes, Gombau esmentava en el testament els seus nebots, Bernat Guifré i Guillem, fills de la seva germana Emma Ingilberta i de Guifré de Balsarenys. Guillem era ardiaca de Sant Pere de Vic i seria el futur bisbe de la seu osonenca.¹⁶⁷ Ell, el bisbe Oliba de Vic, el bisbe Guislabert de Barcelona i el germà Bernat Guifré van ser els encarregats de protegir Aurúcia, la segona esposa de Gombau. Guillem, com a ardiaca, era qui havia de rebre les possessions d'Aurúcia, després de la seva mort o en el cas que es tornés a casar. Gombau se sentia pròxim a la família de la seva germana: el seu nebot Guillem havia de rebre

166. CSVMar,1052 (sense data, 1041-1053).

167. La casa de Balsarenys estava unida als Besora. Una bona explicació de la relació familiar Balsarenys-Besora es troba a MUNDÓ (1960).

les possessions del comtat d'Osona i, tant ell com el seu germà, Bernat Guifré, tenien la missió de fer complir la voluntat de Gombau, com a marmessors.

A través del llegat que obtenien els seus successors, podem adonar-nos de l'extens patrimoni que va arribar a acumular Gombau de Besora. Quan va testar, posseïa els castells termenats de Besora, Curull i Torelló, que eren la part fundacional de les possessions familiars.¹⁶⁸ Els castells abastaven aous, parròquies i batllies. La parròquia de Torelló va ser concedida pel bisbe Oliba l'any 1018.¹⁶⁹ En canvi, les de Santa Maria i Sant Quirze havien estat donades en èpoques pretèrites al monestir de Sant Joan de les Abadesses i del mateix monestir en van dependre eclesiàsticament fins a èpoques modernes (Pladevall, 1987). Dintre del comtat d'Osona hi tenia patrimoni dispers (no sabem en quina quantitat o dimensions) que va concedir al seu nebot Guillem, ardiaca de Vic. Al comtat d'Empúries, a Sant Aciscle d'Empordà, hi tenia un alou i la meitat de la parròquia, que va llegar a la seva filla Ermengarda. A Massanes, al comtat de Girona, posseïa un altre alou, que va deixar a Ermessenda, l'altra filla. Al Vallès, ja coneixem el feu fiscal entorn del castell de Montbui, que englobava possessions fiscals a les parròquies de Sant Feliu de Codines, Sant Mateu de Montbui, Santa Maria de Caldes de Montbui, Santa Eulàlia de Ronçana, Sant Genís de l'Ametlla, Sant Andreu de Samalús i Sant Julià de Lliçà d'Amunt, i també les parròquies de Sant Pere de Bigues i Sant Esteve de Palaudàries.¹⁷⁰ La parròquia de Sant Vicenç de Riells va arribar a les seves mans després del testament i abans de la seva mort, a partir d'un empenyorament efectuat pel bisbe Guislabert, l'any 1044, que s'afegia a una compra a la mateixa localitat només uns mesos abans, feta als comtes Ramon Berenguer i Elisabet.¹⁷¹ L'adquisició de l'extens alou de Riells, que abastava gran part de la parròquia, se sumava a un alou situat a la mateixa localitat, que Gombau va donar a Sant Miquel del Fai, l'any 1034.¹⁷²

Les possessions patrimonials al Vallès eren més nombroses que les que incloïa el feu comtal de Montbui. Segons es detalla en el testament de 1041, Gombau posseïa una quarta part del castell del Far, que deixava a la seva filla Guisla, al seu

168. CSVMa,1048 (1041).

169. DACVic, 795 (1018).

170. JUCAME, 330 (1058), DACVic, 1171 (1058), DACVic, 1172 (1058) i PACB-R-Borrell-RBI,526 (1058).

171. CSVMa,1047 (1044) i CSVMa,1045 (1044).

172. CSVMa,1046 (1034).

gendre i al seu net.¹⁷³ També, Gombau exercia el patronatge sobre les possessions del monestir del Fai. En el seu testament s'afegien a la dotació del monestir, que incloïa la inicial de l'any 1006 (a l'entorn de la cova i a Bosquerons-Montornès),¹⁷⁴ els béns que Gombau i Guisla van donar el 1034, situats a les parròquies de Riells, a Lloberes (Sant Feliu de Codines), Sant Pere de Bigues, Sant Julià de Lliçà, a Santa Perpètua de Mogoda, Caldes de Montbui i Santa Eulàlia de Ronçana i, com hem mencionat, un altre alou a Riells, adquirit per Gombau al comte.¹⁷⁵ Les donacions del testament de 1041 eren propietats a Caldes de Montbui, Sentmenat i Bigues.¹⁷⁶ És possible que, si no totes, algunes de les possessions que formaven part de la dotació immobiliària de Sant Miquel del Fai estiguessin incloses en el feu fiscal de Montbui. La parròquia i el terme de Riells van quedar com una part important del domini material de Sant Miquel, encara que sota la tutela de Gombau. Aquestes possessions i altres anteriors donades per Gombau i Guisla provenien del patrimoni familiar de Gombau. Tot va quedar en mans de Sant Miquel del Fai, però controlat pel patronatge de Gombau.

A l'altra banda del Vallès, prop de la serra de Marina es trobava un altre feu fiscal, que també va posseir Gombau de Besora, juntament amb patrimoni personal, adquirit per compra. El feu girava entorn de la localitat (*villa*) de Palaudalmanla.¹⁷⁷ Es tractava d'un extens territori amb almenys dues esglésies.¹⁷⁸ El nucli del feu era, l'any 1041, el *castrum* de Palaudalmanla, que incloïa *ipsos alodes et ipsos feus* i el castell. La fortificació va ser edificada per Gombau, probablement en l'emplaçament del castell que va ser posteriorment anomenat de Montornès.¹⁷⁹ El castell de Montornès, avui dia de Sant Miquel, es troba lleugerament encimbellat sobre la població de Montornès, nom que també va adquirir la parròquia de Palaudalmanla. Gombau va tenir infeudada la parròquia de Sant Sadurní de Palaudalmanla, de la qual obtenia dues parts dels delmes.¹⁸⁰ L'església de Sant Sadurní hem vist que acollia judicis del tribunal

173. CSVMA, 1048 (1041)

174. CSVMa,1049 (1006).

175. CSVMa,1046 (1034), CSVMa,1047 (1044) i CSVMa,1045 (1044).

176. CSVMa,1048 (1041).

177. Vegeu el mapa de la figura 6.

178. Sant Sadurní i Sant Vicenç; CCar, VII, 593 (970).

179. CSVMa,1048 (1041).

180. Ho sabem per la confirmació de la infeudació que va realitzar el bisbe Guislabert a la filla de Gombau, Guisla, i als fills d'aquesta, després de la mort de Gombau i del marit de Guisla,

de Gombau. En el terme de Palaudalmanla hi havia la *villa* de Viladordila (o Vilar d'Abdela), actualment Can Masferrer (Montornès) (Ciurans, 2010: 18-20). En ella, Gombau hi va tenir una extensa propietat. La va rebre en dos moments. En una primera ocasió, l'any 997, Gombau va comprar a Vives, fill de Remesari, un alou a Vilar d'Abdela.¹⁸¹ Més tard, l'any 1018, Gombau va permutar un altre alou, molt extens, que incloïa la meitat de l'església de Sant Jaume.¹⁸² En la permuta, Gombau va rebre l'alou a canvi de nombroses possessions que tenia als afores de Barcelona, entre el Llobregat i Badalona. Eren propietats disperses, d'origen patrimonial, que la canònica de Barcelona, amb l'aprovació del bisbe Deusdedit, va considerar que eren de millor gestió perquè es trobaven prop de la ciutat. La permuta es va fer amb la intermediació de la comtessa Ermessenda i semblava beneficiar especialment la comunitat canonical, però possiblement també agradava a Gombau, que ja tenia un alou a la localitat de Viladordila i és possible que disposés del govern del feu fiscal de Palaudalmanla. La propietat de Viladordila va ser molt important per a Gombau, que probablement hi va instal·lar una de les seves residències. No endebades la va deixar a la seva esposa l'any 1041, en lloc de deixar-la a la seva filla Guisla, que va rebre la part més substancial del llegat. La llar de Vilardordila quedava per a l'usdefruit de la seva esposa de forma vitalícia i, així, aquesta rebia el nucli patrimonial més vinculat a la família, que també incloïa els castells del comtat d'Osona. Els paratges amb més càrrega familiar quedaven en mans de l'esposa Aurúcia.¹⁸³

Gombau també va tenir possessions al Penedès. No ens ha arribat gaire documentació al respecte, però sabem que va posseir el castell de Pacs i el de Cubelles. A Pacs o prop del terme hi tenia un alou, l'any 1012.¹⁸⁴ L'any 1020, Gombau signava com a *Gondebaldus de Pax* en un judici presidit per la comtessa Ermessenda entre l'abat Guitard del monestir de Sant Cugat i un home anomenat Roselló, per un alou que Igaga va donar al monestir vallesà.¹⁸⁵ El castell de Pacs va ser llegat a la filla Guisla en el testament de 1041. El castell va quedar en mans dels descendents de Guisla. Després d'ella, el seu fill, Ramon Mir, va

Mir Geribert, l'any 1060: DACBsXI, 1015. El document expressa el desig de continuar el pacte d'infeudació que el bisbe havia mantingut amb el marit i, abans, amb el pare de Guisla.

181. Ccar, VII, 1383 (997).

182. DACB, sXI, 301(1018).

183. CSVMa, 1048 (1041).

184. DACBsXI, 185 (1012).

185. JUCAME, 188 (1020).

heretar el castell, tot i que l'alta jurisdicció sempre va quedar en mans de l'autoritat comtal.¹⁸⁶ Si el castell de Pacs no sabem com va arribar a mans de Gombau, en canvi, coneixem la procedència del castell de Cubelles.¹⁸⁷ L'any 999 el comte Ramon Borrell i la comtessa Ermessenda van vendre a Gombau de Besora un alou extens en el terme del castell d'Olèrdola, «en el lloc que diuent *Maritima sive Rocha Crespa vel Cubelles*».¹⁸⁸ La descripció i les afrontacions el situen al Garraf.¹⁸⁹ El *castrum* apareix esmentat l'any 1041 en el testament de Gombau, que el va llegar a les seves filles Ermengarda i Ermessenda, amb el benentès que només el podien vendre o alinear a Guisla.¹⁹⁰ Com en els casos del castell de Montbui i Palaudalmanla, els castells de Cubelles i de Pacs podien haver estat erigits pel mateix Gombau, en aquell període de construccions militars sense control comtal que es va produir des de la mort del comte Ramon Borrell. Gombau es feia dir de *Pax* l'any 1020, probablement perquè el castell ja estava erigit.¹⁹¹ És més difícil determinar quan es va aixecar el castell de Cubelles, però no seria estrany que hagués estat en la mateixa època que el de Pacs, ja que les possessions de Gombau a la zona eren de l'any 999. Així doncs, al Penedès medieval Gombau tenia possessions que ell i els comtes consideraven privats. Ramon Berenguer I no reclamà el reconeixement jurisdiccional d'ambdós *castra* a Mir Geribert i a Guisla l'any 1058, probablement perquè no eren tan importants des d'un punt de vista estratègic o de prestigi. La parella no va fer cap retorn del domini dels dos castells, com ho van fer dels castells de Montbui, Besora i Curull. El castell de Cubelles va quedar en mans de les germanes i es va mantenir sota la jurisdicció comtal, tal com es desprèn del jurament de fidelitat que van fer Guillem Bernat de Gurb i Ramon Bernat de Castellet als comtes Ramon Berenguer I i Almodis, entre 1060 i 1071.¹⁹² El castell de Pacs va restar

186. Vegeu la informació sobre el castell que recull Salvador Llorach a *Catalunya romànica. El Penedès i l'Anoia*, XIX, 1992, p. 38-39.

187. Sobre la història del castell de Cubelles, vegeu A. CASTELLANO (1998), «Història del castell de Cubelles. Les relacions entre els senyors i la vila», *Quaderns científics i tècnics de restauració monumental*, núm. 10, Servei del Patrimoni Local, Barcelona, Diputació de Barcelona.

188. CCar, VII, 1496 (999).

189. La ubicació ha estat estudiada a A. VIRELLA (1986), «L'accés marítim d'Olèrdola a l'alta medievalitat», a *Miscel·lània penedesenca*, vol. 9, p. 19-46.

190. CSVMa, 1048 (1041).

191. JUCAME, 188 (1020).

192. PACB-RB-RBI, 830 i 831 (1060-1071).

en mans de la família Sant Martí, primer de Guisla, esposa de Mir Geribert, que l'havia rebut en herència del seu pare, i després de la seva mort, en mans del seu fill Ramon Mir (*Catalunya romànica*, XIX, 1992: 38-39).

A part dels feus comtals, Gombau va rebre del bisbe de Barcelona un extens feu episcopal, que va passar a Guisla i els seus fills, un cop morts Gombau i Mir Geribert.¹⁹³ El feu episcopal abastava sobretot drets eclesiàstics sobre parròquies i les seves rendes, així com un feu de possessions agràries al comtat d'Osona, que tenia Aurúcia i que pertanyia a la catedral de la Santa Creu i Santa Eulàlia. També incloïa el *castrum* de Ribes, al Penedès, que va posseir Mir Geribert, però no pas Gombau. Els drets eclesiàstics del feu episcopal estaven formats per les parròquies de Sant Boi, Santa Madrona, Sant Jaume de Barcelona, Sant Genís de l'Ametlla, Sant Andreu de Samalús, Vilanova de la Roca (Sant Esteve), Sant Feliu de Codines i Ronçana (Santa Eulàlia); també, hi entraven les esglésies de Santa Perpètua de Mogoda i de Sant Sadurní de Palautalmanla, que no devien estar consagrades com a parròquies encara. El control sobre les parròquies i esglésies devia comportar el nomenament del capellà (que podia ser un laic) i la recaptació de les rendes eclesiàstiques, de les quals dues parts del delme anaven a Guisla i els seus successors, segons es diu explícitament en el document. El feu episcopal afegia una presència notable al seu posseïdor en el Vallès, al bell mig de la zona de franqueses. Mir Geribert i els seus homes van interferir de manera violenta en l'exercici dels privilegis de les franqueses, aprofitant els drets que tenien al territori.¹⁹⁴ Els fills de Guisla, Arnau Mir i Ramon Mir, posseïen la majoria de les parròquies esmentades unes dècades més tard, quan el bisbe Bertran va realitzar un inventari de les parròquies del bisbat en mans laiques. Algunes havien passat a mans del comte.¹⁹⁵

Com sabem per la permuta de l'any 1018, Gombau tenia patrimoni dins dels murs de la ciutat de Barcelona.¹⁹⁶ En el document en el qual Gombau va rebre l'alou de Viladordila (Montornès del Vallès) a canvi de propietats disperses a la rodalia de la ciutat, s'aclareix que quedaven exemptes de la permuta les propietats que posseïa Gombau dins de la muralla. No hi ha molta informació sobre aquest

193. DACBsXI, 1015 (1060).

194. JUCAME, 330 (1058).

195. Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, *Libri Antiquitatum* IV, 140, 342 (sense data, finals del segle XI).

196. DCB, sXI, 304 (1018).

patrimoni urbà. En el testament de 1041 apareix una propietat urbana (*manso de Barchinona*) que Gombau va cedir a la seva neta Guisla, filla d'Arbert, probablement el marit d'Ermengarda, la filla de Gombau.¹⁹⁷ Es tractava d'un habitatge que havia estat d'Arbert, però que era propietat de Gombau. En el testament també s'esmenten altres possessions a Finestrelles i Sant Andreu de Palomar, així com a Barcelona, que són llegades a la canònica de la Seu barcelonina. Potser algunes d'aquestes propietats ja havien estat cedides en la permuta de 1018. Hem d'anar més endavant en el temps per trobar un altre indicatiu de les possessions intramurs de Gombau. L'any 1075, Gerard Adalbert i la seva esposa Ermessenda van vendre al jutge Ermengol Ramon una quarta part de quatre cases que havien estat del seu pare Gombau Ermemir: *Vendimus quarta partem ad integrum nostram propriam cuncatarum domorum que fuerunt Gondeballi Ermemiri patris nostri [...] Sunt autem predictae domus in muro civitatis Barchinone*.¹⁹⁸ Així doncs, Gombau de Besora va tenir quatre cases juntes al costat del mur de Barcelona. Les devia donar a la seva filla Ermessenda abans del testament de 1041, perquè en aquest no s'hi mencionen. En la donació, s'explica que la propietat de la muralla era considerablement gran, amb diversos habitacles (*domus*), al seu costat, i almenys una torre. La propietat venuda al jutge incloïa aquesta torre, amb escala, un pis habitable, un pati i una zona d'hort amb arbres. La propietat abastava una part de la zona extramurs amb un hort i estava al costat d'una de les sortides de la ciutat. Es tractava d'una propietat urbana extensa, privilegiada i fortificada, en l'àrea àulica de la ciutat. Com Gombau, altres famílies eminentes de la societat comtal van ocupar les muralles i les torres fortificades de la ciutat, i les convertiren en finques privades.¹⁹⁹ La residència a la ciutat facilitava la proximitat al poder comtal i la participació en la gestió de l'ordre públic de l'urbs. Un document datable entre 1031 i 1035 ens mostra Gombau de Besora com un dels garants de la pau dintre dels murs de la ciutat. Es tracta d'un esborrany de compromís que una de les parts d'un possible judici arbitral preparà per si es donava el cas de rebre demandes d'altres

197. CSVMa,1048 (1041).

198. BACH (1996-1997),13, 205 (1075).

199. La finca que corresponia a la propietat de Gombau se situaria actualment en l'actual palau arquebisbal, segons Philip Banks, a qui agraeixo la informació. Vegeu sobre la topografia de la zona Ph. BANKS, «La topografia dels voltants de la catedral romànica. Continuïtat i canvi», a BOTO, G.; SUREDA, M. [COORD.] (2021), *La catedral romànica de Barcelona. Protagonistes, context urbà i edificacions monumentals*, Girona, Documenta universitària, p. 73-137. Sobre l'ocupació social de les muralles en els segles X i XI, S. P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents. 1096-1291*, Barcelona, Proa, p. 28.

querellants. Tot i que el document no té protagonista, resulta interessant perquè Gombau de Besora és un dels membres del tribunal, amb el vescomte Guislabert, Mir Geribert i els germans Guillem i Ramon de Montcada. En l'esborrany apareixen els compromisos a què s'obliga el demandat, que inclouen una clara limitació de l'ús de la violència.²⁰⁰ Malgrat tot això, Gombau va cedir les possessions urbanes a la seva filla Ermessenda, possiblement perquè la seva residència preferida es trobava al Vallès, a l'alou de Viladordila, com va demostrar en el seu testament.

Gombau de Besora va aconseguir acumular un gran patrimoni, format per possessions d'origen familiar i adquisicions personals, però sobretot per concessions de l'autoritat comtal i de l'episcopal. La seva posició política al costat del poder establert va facilitar que pogués arreplegar drets i béns de procedència pública, a través de feus fiscals i episcopals. Els comtes, especialment Ramon Borrell i Ermessenda, aplicaren la política de beneficiar els seus homes més fidels amb grans beneficis territorials i drets públics per obtenir la seva fidelitat i la creació d'un grup de poderosos que enfortís la seva posició política. Es tractava d'una pràctica política que havien portat a terme les autoritats públiques més poderoses des de feia temps i que normalment funcionava quan el sobirà tenia una posició política sòlida i forta (Rosenwein, 1999). En el fons, es tractava d'usar el principi de la reciprocitat, que és l'element que fonamenta les pràctiques polítiques i socials més bàsiques (Orlowski, 2010).

Gombau també va practicar la mateixa política que els seus senyors van aplicar amb ell. Ho va fer amb aquells que li van donar la base humana del seu poder social. Una part del seu poder en la societat catalana de la primera meitat del segle XI es va basar en la gent que tenia com a fidels, als quals compensava de la mateixa manera que els comtes ho feien amb ell, a través de prerrogatives, càrrecs i patrimoni. No coneixem quina era la xarxa clientelar de Gombau, però podem deduir alguns casos a partir de la documentació analitzada. En el judici que va presidir el 1027, Guanagold tenia moltes possibilitats de perdre la querella que li van interposar els fills de Guillem.²⁰¹ Gombau va aconseguir que Guanagold no perdés el judici, sense que s'infringís la llei goda. Ho presenciava el jutge Bonfill,

200. El document l'editen Jesús Alturo i Tània Alaix. Vegeu ALTURO; ALAIX (2023), p. 229. Anteriorment, el va transcriure i comentar Enric Moreu-Rey. Vegeu MOREU-REY (1953), p. 100. Agraïxo a Josep M. Salrach la interpretació jurídica del document. El pergami es troba a l'Arxiu Municipal de Caldes de Montbui, per. 8.1.

201. JUCAME, 218 (1027).

GOMBAU DE BESORA, EL SENYOR DEL VALLÈS

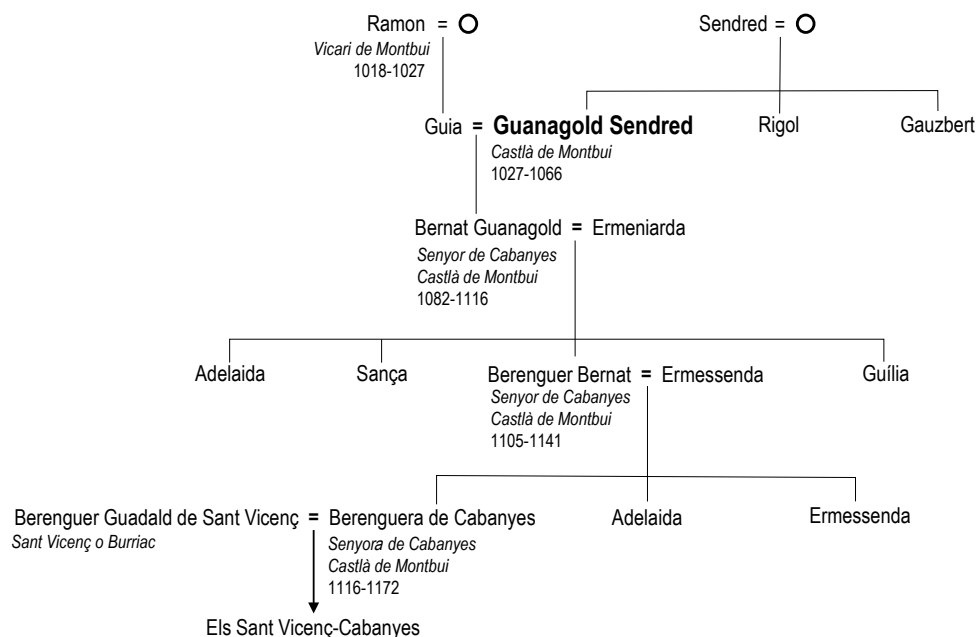


Figura 7. Arbre genealògic dels castlans del castell de Montbui. Fonts: Pèrez, 1991 i J. Vilaginés. Nota: els anys corresponen a la primera i darrera referència documental dels personatges.

que redactà l'acta. La sentència desfavorable es va convertir en un pacte, que Gombau va aconseguir que fos acceptat i que satisfés les dues parts. Guanagold era un fidel de la cort de Gombau. El senyor ajudava el seu home. També impedia que els fills del fidel del bisbe, Guillem, sortissin perdent. Miró i Vives també formaven part de l'entorn personal de Gombau, com ho demostren les vegades que van participar en actes legals importants del que anomenaven el seu patró: van ser marmessors de la seva primera esposa, Guisla i d'ell mateix.²⁰²

La relació de Guanagold amb Gombau i els seus hereus es va enfortir més endavant, ja que va esdevenir castlà del castell de Montbui i va ser nomenat marmessor en els testaments de la primera esposa de Gombau, Guisla, del mateix

202. En el judici de 1027, el jutge-escrivà, Ponç Bonfill, anomena patró dels demandants Gombau de Besora, *patronus eorum* (JUCAME, 303). Donació testamentària de Guisla: Munt, 303 (1040); testament de Gombau de Besora: CSVMa,1048 (1041).

Gombau i del seu gendre i successor Mir Geribert.²⁰³ La vinculació es va perpetuar en les generacions posteriors. El fill de Guanagold, Bernat Guanagold, posseïa el castell de Montbui, com a vassall de Jordà de Sant Martí, quan el va llegar al seu fill en el testament que va manar redactar, l'any 1113.²⁰⁴ En el mateix document afirmava que els termes i drets del *castrum* eren els mateixos que els que va posseir el seu avi, Ramon, que hem conegut com el primer vicari de Montbui i que segurament va ser el sogre de Guanagold.²⁰⁵ Guanagold devia aconseguir la castlania de Montbui a partir del seu sogre i el va transmetre al seu fill, juntament amb la propietat alodial del castell de Cabanyes.²⁰⁶ Un altre membre de la clientela de vassalls de Gombau va ser Ramon Llobet, que era el vicari de Gallifa.²⁰⁷ Ramon Llobet va ser castlà de Gombau i va continuar la seva vinculació de dependència vassallàtica amb Mir Geribert i Guisla, fins al punt de ser marmessor del testament de Mir Geribert.²⁰⁸ Els descendents de Ramon Llobet van posseir el castell de Montornès com a castlans. Bernat Ramon, fill de Ramon Llobet, el va llegar a la seva esposa i, després d'ella, a la seva filla, Estefania.²⁰⁹

203. Guanagold, com a marmessor, va participar en l'acte de donació d'un alou a Sentmenat, seguint la voluntat de Guisla, l'any 1040: SLLMunt, 303. Era castlà de Montbui en el testament de Gombau, del qual també va ser marmessor: CSVMa,1048 (1041). El testament de Mir Geribert és a DACBsXI, 1014 (1060).

204. Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, perg. 1-5-12 (1113).

205. El vicari Ramon de Montbui l'hem conegut abans: DACBsXI, 304 (1018), JUCAME, 182 (1019) i JUCAME, 218 (1027). Segons el testament del fill de Guanagold, Bernat Guanagold, el castell el posseïa i llegava al seu fill, Bernat, en les mateixes condicions que l'havia posseït el seu avi, Ramon (vegeu la nota anterior). El pare de Guanagold era Sendred, de manera que ell no podia ser fill de Ramon. Per lògica, Guanagold havia de ser el gendre de Ramon i, possiblement, el casament amb Guia, la seva esposa i probable filla del vicari Ramon, devia facilitar que acabés essent el castlà de Montbui.

206. Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, perg. 1-5-12 (1113): *Iterum ei concedo castrum de cabanes cum suis terminis vel pertinenciis et universa mea alodia...* J. MAS (1906) *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. 10, núm. 1287: «Afrontat [...] ab alou que fou de Bernat Guanagold del castell de Cabanyes» (1116). Els descendents de Bernat Guanagold, com a senyors de Cabanyes es van emparentar amb els Sant Vicenç; X. PÉREZ (1991) «Els Sant Vicenç, senyors de Cabanyes i de Mogoda», *Notes*, 5, p. 19-35.

207. Ramon Llobet molt probablement era Ramon Llobet de Gallifa (JUCAME, 318, 1055). Apareix en el testament de Gombau de Besora com a castellà de Palaudalmanla: CSVMa, 1048 (1041). També signà en una donació que Gombau i Aurúcia, la segona esposa de Gombau, realitzaren al monestir del Fai, l'any 1044: CSVMa,1047.

208. DACBsXI, 1014 (1060).

209. Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, Libri Antiquitatum II, 32, 91 (1109).

Estefania es va casar amb un altre Bernat Ramon, de la família Maçanet. Probablement, Estefania ja era morta quan el seu marit i els seus fills, Berenguer, Bernat i Pere, van donar a l'orde del Temple unes cases, anomenades de Gallifa, a la muralla de Barcelona, que posseïen per la mateixa Estefania.²¹⁰ Després d'Estefania, el castell de Montornès va passar a mans d'una altra família de castlans. Aquesta nova família estava formada per vassalls fidels a Guillem de Sant Martí, el senyor feudal del castell, i van adoptar com a cognom el de Montornès (Reche, 2014: ap. 1 i p. 141-143).

7. CONCLUSIONS

Gombau de Besora ha estat sempre considerat un personatge rellevant de la Catalunya postcarolíngia de la primera meitat del segle XI. Gombau va viure en una època decisiva per a la construcció de la Catalunya medieval. Ell va ser un dels personatges que van sostenir el poder comtal en aquells moments crucials. Va estar al costat de la comtessa Ermessenda en el llarg període que va dirigir, amb força dificultats, els comtats de Girona, Osona i Barcelona (inclosos els importants territoris fronterers del comtat de Manresa i la marca del Penedès). Però, paradoxalment, va ser una figura destacada en la creació d'una gran baronia privada. En un moment en què el vocabulari jurídic era limitat i la pràctica de l'autoritat es confonia amb la possessió personal, ell va afavorir aquesta confusió, tot creant un patrimoni vastíssim que en gran part es basava en possessions fiscals que els comtes li concedien, de vegades amb compensacions econòmiques, de vegades com a donacions de feus.

Els comtes Ramon Borrell i Ermessenda van crear un nucli de personalitats que els havia de fer costat, els *primates*: els primers o principals. Els van tenir acompanyant-los i es van basar en la seva força per apuntalar el poder comtal; especialment ho va fer Ermessenda quan va governar com a vídua i tutora. Els *primates* rebien concessions i privilegis, i ho van aprofitar per militaritzar el territori de forma autònoma, aixecant *castra* arreu, especialment a la marca del Penedès. Gombau també va aixecar castells per controlar el territori: els seus habitants i la producció. Ho va fer a Palaudalmanla, a Cubelles, a Pacs

210. BAIGES *et al.* (2010), doc. 675 (1134).

i a Montbui. El castell de Montbui amenaçava una de les joies del comtat, les franqueses del Vallès, que amb les del Penedès, Berenguer Ramon I va intentar mantenir indemnes de l'extensió del poder senyorial. Però Gombau era fidel al poder que l'havia enriquit i no va suposar cap amenaça per als privilegis de les franqueses.

Al final, el poder acumulat pels *primates* i els seus parents va provocar revoltes. Gombau va mantenir com sempre un paper proper a la corona. Ell va ser un dels jutges que va acabar amb la revolta de 1044, encapçalada per la família vescomtal. Precisament, va casar la seva filla hereva amb Mir Geribert, que estava emparentat amb la família dels vescomtes. Es pot entendre aquest matrimoni com una maniobra per acostar el bàndol comtal al dels vescomtes (Ruiz-Domènec, 2006: 108). Però Guisla es va convertir en un peça més de la facció vescomtal (Bonnassie, 1981, II: 95). Gombau la va reconèixer com a hereva del seu immens patrimoni i, així, castells i feus fiscals passaren també a mans de Mir Geribert, que discutia l'autoritat del comte de Barcelona. En el testament que Gombau va fer l'any 1041, l'herència passava a ella i a Mir Geribert, però Gombau no confiava gaire en el seu gendre. En les seves darreres voluntats va exigir que la parella jurés, i fes jurar a qui els havia de succeir, respectar les donacions que feia als altres beneficiats, especialment al monestir de Sant Miquel del Fai. La desconfiança que mostrava en les condicions del testament és un indicatiu del que pensava del seu gendre. Al final, el temps li va donar la raó. Mir Geribert, amb el poder que li donava el patrimoni de les famílies Sant Martí i Besora, es va atrevir a aixecar-se contra el poder comtal.²¹¹ La reacció dels comtes Ramon Berenguer I i Almodis va ser conciliadora. Per a nous temps, calien noves maneres de governar. Però calia recuperar el feu fiscal de Montbui, el feu de Gombau, que era una de les peces angulars de les exigències comtals, l'any 1058. El comte va acceptar el reconeixement de la seva potestat sobre el feu de Gombau. No li importava que Mir i els seus mantinguessin el domini sobre castells i territoris, però manava que acceptessin que aquest domini provenia de l'autoritat sobirana. Al capdavant, volia que es tornés a la situació que havia gaudit Gombau. Després de Mir Geribert, Guisla encara era la senyora de Montbui.²¹² De fet, la parella tenia la titularitat sobre la baronia del

211. Mir Geribert disposava del patrimoni de la família Sant Martí pel seu primer casament amb Dispòsia: R. LLUCH (2018); J. E. RUIZ-DOMÈNEC (2006), p. 93-101.

212. *In vinea de domna Guila de Monteboy*: DACBsXI, 1383 (1081).

castell, especialment després de l'acord de 1058 amb el comte, perquè Guisla era l'hereva de Gombau. Mir Geribert no esmentà en el seu testament cap dels elements patrimonials del seu sogre, només llegà els que li venien de la branca Sant Martí.²¹³ Malgrat això, els seus fills van posseir el patrimoni del Vallès, perquè l'havien rebut a través de la seva mare, que el tenia per herència de Gombau de Besora.²¹⁴ El castell de Besora va quedar en mans de Gombau Miró, que va iniciar el llinatge dels Besora, castlans i feudataris del patrimoni del castell (*Catalunya romànica*, X, 1987: 412-415). El castell de Montbui i la baronia que dominava va passar a mans de Gombau Miró i després a Arnau Miró de Sant Martí (*Catalunya romànica*, XVIII, 1991: 297) i el castell de Montornès va quedar en poder del mateix Arnau de Sant Martí, que el va llegar al seu fill, Jordà, i aquest al net d'Arnau, Guillem (Reche, 2014: 37). Guillem de Sant Martí acumulava la possessió dels castells de Montbui i de Montornès l'any 1135, quan va acordar amb el comte Ramon Berenguer IV el casament amb Beatriu de Montcada.²¹⁵

Gombau va convertir-se en un magnat poderós, per la seva actitud política fidel al poder comtal, però també és un exemple modèlic de com l'acumulació de poder patrimonial privat va debilitar l'autoritat sobirana. Aquesta feblesa explica el canvi de rumb polític imposat per Ramon Berenguer I, manifestat en la política de convinences i juraments de fidelitat amb l'aristocràcia. El document de 1058 que acaba amb un pacte més que en una sentència, introdueix noves pràctiques judicials com el combat judicial i reclama que se solucionin les ofenses materials, però també l'honor personal (*onta*).²¹⁶ La classe senyorial, militaritzada, tenia nous valors que manifestaven novetats socials. Gombau havia participat en la creació de fidelitats personals, com passava amb els *primates* dels comtes Ramon Borrell i Ermessenda. Gombau repetia la maniobra dels comtes, amb la creació d'un grup de persones fidels, properes. Gombau els concedia càrrecs i defensava els seus interessos en judicis. Aquestes clientele repetien el model comtal i afavorien l'ampliació numèrica de l'aristocràcia. Les noves relacions feudovassalàtiques

213. DACBsXI, 1014 (1060).

214. Guisla, quan va fer testament, va deixar el seu patrimoni al seu segon marit Gombau Sanç. Les seves possessions no incloïen cap de les baronies del Vallès, sinó béns terrers al Penedès i el Vallès: DACBsXI, 1456 (1085).

215. BAIGES *et al.* (2010), doc. 699, p.159-161.

216. *Et iamdictus Miro emendet ontam predicto comiti*: JUCAME, 330 (1058). La paraula *onta* o *honta* ve del gòtic i a l'edat mitjana es va usar amb el sentit d'afront o deshonra: *Diccionari català-valencià-balear* (<https://dcbv.iec.cat/>; 4-12-2022).

es basaven en la fidelitat i en l'honor personal, que no deixava de ser el que al començament del segle XI practicava Gombau amb els seus homes i els bisbes de Barcelona amb els seus *fideles*. Gombau també va repetir els comportaments espirituals que duïen a terme les autoritats i els potentats des de feia temps, quan va crear un monestir al lloc del Fai. Va establir una relació de patronatge amb el cenobi, que recorda les que des d'èpoques pretèrites els poderosos havien exercit sobre institucions religioses. Gombau va nodrir de patrimoni el monestir, amb la condició de controlar la gestió material i espiritual. Després de dictar testament, va cedir el patronatge espiritual a Sant Víctor de Marsella.

Gombau de Besora, fill d'un vicari poderós del Pirineu, va morir deixant una herència important, després d'una vida pública en defensa de la legitimitat dels governants. Però la seva vida no deixa de ser una prefiguració d'un nou temps. Amb la seva manera d'actuar ajudava a canviar les velles formes d'entendre la pràctica judicial i la gestió de la *res publica* i avançava les transformacions que es van desencadenar després de la seva mort. Potser eren canvis que ja s'estaven introduint en el període en què va viure i els testimonis documentals que hem rebut de la seva època no ens ho permeten captar adequadament, perquè els escrivans encara no havien incorporat el vocabulari de les noves pràctiques feudals, que apareixen ocasionalment, entre el llatí acadèmic, en un català, més clar i senzill (Alturo; Alaix, 2023).

ABREVIATURES

- CCar, IV: R. ORDEIG [ed.] (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa. Catalunya carolíngia*. Vol. IV, 3 parts, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. https://catcar.iec.cat/documents/edicio/lListaMan.action?request_locale=ca
- CCar, VII: J. BAIGES; P. PUIG [eds.] (2019). *El comtat de Barcelona. Catalunya carolíngia*. Vol. VII, 3 parts, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. https://catcar.iec.cat/documents/edicio/lListaMan.action?request_locale=ca
- CSC: RIUS, J. [ed.] (1945-1947). *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- CSVMa: GUÉRARD, B. [ed.] (1857). *Cartulaire de l'abbaye de Saint Victor de Marseille*. Vol. II, «Collection des cartulaires de France». Vol. IX. Paris: Typographie de Ch. Lahure. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6250523s/f515.item.zoom> (19-10-2022).

- DACBsXI: BAUCELLS, J., FÀBREGA, À., RIU, M., HERNANDO, J., i BATLLE, C. [eds.] (2006). *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona. Segle XI*. 5 vol. Barcelona: Fundació Noguera.
- DACVic: ORDEIG, R. (2000-2010). *Diplomatari de la catedral de Vic. Segle XI*. 6 vol. Vic: Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs - Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals.
- JUCAME: MONTAGUT, T.; SALRACH, J. M. [dirs.] (2018). *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval. Col·lecció diplomàtica. Segles IX-XI*. Barcelona: Parlament de Catalunya - Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.
- LFM: MIQUEL, F. [ed.] (1945). *Liber Feodorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. 2 vol. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- PACB-RB-RBI: FELIU, G.; SALRACH, J. M. [dirs.] (1999). *Els pergamins de l'Arxiu comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. 3 vol. Barcelona: Fundació Noguera.
- SLLMunt: PUIG, P. [ed.] (1995). *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X i XI*. 3 vol. Barcelona: Fundació Noguera.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL, R. (1952). *Catalunya carolíngia. Els diplomes carolíngis a Catalunya*. Vol. II, segona part. Ginebra: Institut Patxot.
- (1980). *Els primers comtes catalans*. 3a ed. Barcelona: Editorial Vicens Vives.
- (1986a). «L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època». A: *Dels visigots als catalans. La formació de la Catalunya independent*. Vol. II, 3a edició. Barcelona: Edicions 62, p. 141-277.
- (1986b). «La institució comtal carolíngia en la pre-Catalunya del segle IX». A: *Dels visigots als catalans. La formació de la Catalunya independent*. Vol. I, 3a edició. Barcelona: Edicions 62, p. 181-239.
- ALBAREDA, A. M. (1972). *L'abat Oliba, fundador de Montserrat (971?-1046). Assaig biogràfic*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ALTURO, J.; ALAIX, T. (2023) *Lletres que parlen. Viatge als orígens del català*. Barcelona: La Magrana.

- ALTURO, J.; BELLÉS, J.; FONT i RIUS, J. M.; GARCÍA, Y., i MUNDÓ, A. M. [dirs.] (2003). *Liber Iudicum Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*. Barcelona: Departament de Justícia i Interior.
- AURELL, M. (1998). *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*. Barcelona: Ediciones Omega.
- BACH, A. (1996-1997). «Els documents del segle XI de l'Arxiu Capitular de Solsona». A: *Urgellia. Anuari d'estudis històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran*. Vol. XIII, p. 37-334.
- BAIGES, I.; FELIU, G., i SALRACH, J. M. [eds.] (2010). *Els pergamins de l'Arxiu comtal de Barcelona de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. 4 vols. Barcelona: Fundació Noguera.
- BASTARDAS, J. (1984). *Els usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*. Barcelona: Fundació Noguera.
- BENET, A.; PLADEVALL, A. (1987). «El castell de Besora». A: VIGUÉ, J. [dir.] *Catalunya romànica. El Ripollès*. Vol. X. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 411-418.
- BONNASSIE, P. (1979-1981). *Catalunya mil anys enrere. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*. 2 vols. Barcelona: Edicions 62.
- BUSQUETS, F.; FÀBREGAS, M.; CORTS, A., i CAPDEVILA, N. (2017). «El conjunt monumental del castell de Besora: primeres aproximacions a un assentament amb més de dos mil anys d'Història». A: *Ausa*. Vol. XXVIII, núm. 179, p. 107-126.
- CARRERAS CANDI, F. (1892). *Lo castell de Besora. Recull de notas y documents a ell referents*. Barcelona: Estampa La Ilustración.
- Catalunya romànica. El Ripollès* (1987). Vol. X. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Catalunya romànica. Vallès Occidental. Vallès Oriental* (1991). Vol. XVIII. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Catalunya romànica. El Penedès. L'Anoia* (1992). Vol. XIX. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CIURANS, X. (2010). *Els Masferrer. Estudi d'una nissaga benestant del Vallès*. Montornès del Vallès: Ajuntament de Montornès del Vallès.
- DOLSET, H. (2004). *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelone (début du X^e-milieu du XII^e siècle)*. 3 vols. Lilla: Atelier national de reproduction des thèses.

- (2008). «Vicomes et vicomtés en Catalogne frontalière aux IX^e-XII^e siècles (Barcelone, Gérone, Osonne, Tarragone): Territoire et pouvoir». A: DÉBAX, H. [dir.] *Vicomes et vicomtés a l'Occident médiéval*. Tolosa de Llenguadoc: Presses universitaires du Midi, p. 157-168.
- Els castells catalans* (1969). Vol. II. Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- FARÍAS, V. (2002-2003). «Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de las fuentes escritas». *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 23-24, p. 23-50.
- FELIU, G. (1971). *El dominio territorial de la sede de Barcelona: 800-1010*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- FOLCH, Cr.; GIBERT, J. (2011). «Arqueologia, documentació escrita i toponímia en l'estudi de l'alta edat mitjana: els casos dels topònims *pharus*, *monasteriolum* i *palatium*». *Estrat Crític*. Vol. II, núm. 5, p. 364-377.
- FONT I RIUS, J. M. (2003). «L'escola jurídica de Barcelona». A: ALTURO, J.; BELLÉS, J.; FONT I RIUS, J. M.; GARCÍA, Y., i MUNDÓ, A. M. [dirs.]. *Liber Iudicum Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*. Barcelona: Departament de Justícia i Interior, p. 67-100.
- GARCIA, Y. (2003). «Rituals per a la celebració de les ordalies». A: ALTURO, J.; BELLÉS, J.; FONT I RIUS, J. M.; GARCÍA, Y., i MUNDÓ, A. M. [dirs.]. *Liber Iudicum Popularis. Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*. Barcelona: Departament de Justícia i Interior, p. 251-255.
- GUÉRARD, B. [ed.] (1857). *Cartulaire de l'abbaye de Saint Victor de Marseille*, segona part, «Collection des cartulaires de France». Vol. IX, París: Typographie de Ch. Lahure.
- LALINDE, J. (1966). *La jurisdicción real inferior en Cataluña*. Barcelona: Publicaciones del Seminario de Historia y Arqueología del Museo de la Ciudad, núm. 14.
- LLUCH, R. (2018). «El conflicte de Mir Geribert en el marc de la feudalització del Penedès (1041-1058)». A: *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 48, 2a part, p. 793-820.
- MARQUÈS, J. M. (1993). *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. Vol. I. Barcelona: Fundació Noguera.
- MARTÈNE, E. (1724). *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio*. Vol. I. París: Montalant, col. 406-408.
- MARTÍ, R. (1999). «Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus». A: DÉBAX, H. [ed.] *Les sociétés méridionales à l'âge féodal (Espagne, Italie et sud de la*

- France. X-XIII siècle). Hommage à Pierre Bonnassie*. Tolosa de Llenguadoc: Université de Toulouse 2-Le Mirail, p. 63-70.
- (2017). «Els Castellvell durant el segle x, artífex i veguers de la Marca de Barcelona». A: *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 47, 2a part, juliol-desembre, p. 679-705.
- (2022). «Les arrels dels castells i dels vicaris comtals». A: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 33, p. 233-256.
- MATTHEWS, A. (2021). *Law, Liturgy, and Sacred Space in Medieval Catalonia and Southern France, 800-1100*. Nova York: Columbia University.
- MOREU-REY, E. (1953). «Un document insòlit del segle XI». *Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat*, núm. 18, p. 99-108.
- MORSEL, J. (2008). *La aristocràcia medieval. El domini social en Occidente (siglos V-XV)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- MUNDÓ, A. M. (1960). «Entorn de les famílies dels bisbes Oliba de Vic i Oliba d'Elna». A: *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Vol. XXVIII, p. 169-78.
- ORLOWSKI, S. S. (2010). «*Fideles regis* en el reino visigodo de Toledo: aproximaciones para su estudio desde las prácticas recíprocitarias». *Miscelánea Medieval Murciana*, núm. 34, p. 83-91.
- PÉREZ, S. (2021). «L'antic nom de Montornès del Vallès». A: *Ponències de les Sessions d'Estudis Montorsenençs, I (25 de novembre de 2018) i II (15 de novembre de 2019)*. Montornès del Vallès: Ajuntament de Montornès del Vallès, p. 149-163.
- PLADEVALL, A. (1962). «Sant Miquel del Fai: antiguo cenobio y parroquia». A: *Ausa*. Vol. IV, núm. 40, p. 209-228.
- (1971). «Els orígens de la família Montcada». A: *Ausa*. Vol. VI, núm. 69, p. 308-319.
- (1975). *Ermessenda de Carcassona, comtessa de Barcelona, Girona i Osona. Esbós biogràfic en el mil·lenari del seu naixement*. Barcelona: Publicacions del Comte de la Vall de Merlès.
- (1987). «Santa Maria de Besora». A: *Catalunya romànica. El Ripollès*. Vol. X, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 418-419.
- (1989). *Història de l'Església a Catalunya*. Barcelona: Editorial Claret.
- PLADEVALL, A.; PAGÈS, M. (1984). «El marc històric». A: *Catalunya romànica. Osona I*. Vol. II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 25-103.

- RECHE, A. (2014). *L'Speculo de 1764. Una aproximació documental al Montornès medieval*. Barcelona: Ajuntament de Montornès del Vallès - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROSENWEIN, B. H. (1999). *Negotiating space. Power, restraint, and privileges of immunity in early medieval Europe*. Manchester: University press.
- RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*. Barcelona: Fundació Noguera.
- SABATÉ, F. (1997). *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- SALRACH, J. M. (1987). «El procés de feudalització. Segles III-XII». A: VILAR, P. [dir.] *Història de Catalunya*. Vol. II, Barcelona: Edicions 62.
- (2004). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Barcelona: Eumo editorial - Pagès editors.
- (2013). *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*. Vic: Eumo editorial.
- (2021). «Catalunya carolíngia and the public nature of the great domain according to legal documents from the 9th and 10th centuries». A: *Catalan Historical Review*, núm. 14, p. 21-34.
- (2022). «Justícia d'estat i justícia feudal a Catalunya». A: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 33, p. 279-302.
- SOBREQUÉS, S. (1985). *Els grans comtes de Barcelona*. 4a edició. Barcelona: Editorial Vicens Vives.
- SOTOMAYOR, M. (2004). «Las relaciones Iglesia urbana - iglesia rural en los concilios hispanorromanos y visigodos». A: *Antigüedad y cristianismo*. Vol. XXI, p. 525-542.
- TERRADAS, I. (2019). *La justicia más antigua. Teoría y cultura del ordenamiento vindicatorio*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- VILAGINÉS, J. (1987). *La transició al feudalisme. Un cas original: el Vallès Oriental*. Granollers: Ajuntament de Granollers.
- (2001). *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2023). «Un judici sobre les aigües de Martorelles. Justícia, poder i molins a començaments del segle XI». *Notes*, núm. 38, p. 9-35.